

**PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM – ÁLLAM ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR, DOKTORI
ISKOLA**

Tóth Tibor

**A két világháború közti jogi kultúra és jogalkotás főbb tendenciái, különös
tekintettel a szociális igazságtalanságokra**

Doktori értekezés tézisei

**Témavezető: Dr. Dr. h.c. Visegrády Antal professzor emeritus
egyetemi tanár**

Pécs 2021

I. Kutatás tárgya, célja, módszerei

Abból a feltevésből indulhatunk ki, hogy a főcímmel szolgáló témaválasztás a folyamatok megértése szempontjából hármasságtagoltságot igényel. Az első a távolabbi és a közvetlen előzmények, melyek még az „élő jog” világához tartoznak, de hatásuk és kihatásaik a jogi kultúra releváns részeit képezik.

A második, ami a témaválasztás főcímeiként szerepel, a Horthy-rendszer jogi kultúrája, a jogalkotás és a szociális igazságtalanságok egymásra hatása majd a rendszer óvatos megreformálásának kísérlete.

A harmadik téma és tényező e rendszer utolsó öt éve eseményei kitekintéssel és – Szekfü Gyula gondolatát kölcsönvéve – ami utána következett...

A tanulmány megírásához nélkülözhetetlen szükség volt a jogi szaknyelv ismeretének elsajátítása, melyhez a legalapvetőbb jogirodalmat Visegrády professzor úrtól kaptam.

A szakkifejezések értelmezése terén jogász barátaim segítettek.

A tanulmány felépítése fenti hármasságtagoltság további megbontását, korszakon belüli alkorszakolást tett szükségessé.

A magyar jogi kultúra főbb elemeit két eltérő kifejtési móddal közelítettük meg, utat engedve a „lent és fent” koncepcionálisan eltérő és különböző mégis ugyanarra – azaz a magyar társadalomra – irányuló törekvéseire.

A jogi kultúra belső alkotóelemei közül a tárgyalt korszak végére a jogtudat primátusát, a közgondolkodás deformitását feltételeztük előzetes történelmi – szociológiai ismereteink alapján.

Különösen érdekesnek gondoljuk a jogi oktatás intézményrendszerének bemutatását és azokat a reformpróbálkozásokat, melyek a jogtudaton keresztül a jogi kultúra többi elemére is hatással vannak. A szabadságjogok sajátos interpretálásából arra következtethetünk, ez is szerepet játszott a jogászság köreiben elharapódzó, a jogfosztások felé mutató, jogalkotásban szintén keresztül vitt zsidótörvények megszületésében. A '20-as és a '30-as évtizedek különválasztásával a Horthy-rendszer egyfajta jogi alapokon nyugvó fejlődéstörténetét kívánjuk felvázolni a konszolidáció és a reform elképzelések, mint kulcsfogalmak összetevőinek kibontása révén.

A terület-visszacsatolások elemzését a birtokpolitika, a telepítések, és a szociális programok oldaláról mutatjuk meg.

A tanulmány zárásaként a jogi kultúra (a lelki alkat) rendszeren túlmutató kihatásaira kívánunk utalni.

A kutatás célja elsődlegesen volt, hogy folyamatában szemléltessük a Horthy-korszakbeli jogi kultúra működését és hatásmechanizmusát. A kutatási módszerként elsőként a leíró jelleget emeljük ki, amely mellett önálló levéltári kutatómunkát is végeztünk. Nagy segítségünkre volt a jogi kultúrák elemzéséhez nélkülözhetetlen összehasonlító módszerre. Mindezt történeti keretbe helyezve valósítottuk meg.

II. A magyar jogi kultúra főbb elemei, ezek jellegzetességei és változásai a társadalomban (1900-1918/19)

A jogelméleti és –bölcseleti szakirodalomban konszenzus van a jogi kultúra főbb elemeinek („komponenseinek”) megnevezésében. Négy lényegi paradigmatis fogalma:

- a.) az írott és az „élő jog”;
- b.) az intézményi infrastruktúra és a jogászi hivatás;
- c.) a jogilag relevánsak minősülő magatartási modellek;
- d.) a jogtudat¹

Ha ezen fogalmak „mögé” nézünk, ami közös tényezőként mind a négy komponens összeköti az a normativitás, az, hogy szabályozott jogrendszerben helyezkedik (és helyezhető) el.

Kiindulási alap, hogy

- a jog és a kultúra történeti jelenség, történelmi produktum, egy meghatározott közösség, a társadalom (és viszonyrendszere) termékei;
- a jog külső társadalmi szabályozás (Bónis Gy.) is, jogi tények objektivált rendszere és ha a társadalom fejlődéselvé, a jog – benne a jogi kultúrával – is az, mely a jogszociológiára, -elméletre, -bölcseletre, -politológiára stb. támaszkodva e folyamat társadalomtörténetét tendenciáiban ismeri fel és ragadja meg;
- a társadalomfejlődés önmagában a jogi fogalmak fejlődéséből semmiképp se magyarázható és nem vezethető le;
- a jogi és a történeti tények egyként fontosak a társadalomtörténet kulturális összetevőinek felvázolásában és értelmezési tartománya(i) körülhatárolásában;
- a jogfejlődés és -fejlesztés legfőbb előmozdítói gazdasági társadalmi és kulturális-szellemi eredetűek, azt is mondhatnánk: kart karba öltve járnak, mintegy szükségszerűen feltételezik egymást. (A dinamikus társadalmak egyik közös jellemzője ez.);
- a jogi kultúra a társadalomfejlődéssel párhuzamosan maga is átalakul, fejlődik, esetenként egyes összetevő elemeiben visszafejlődik; 1918/19 és Trianon hatására és

¹ Visegrády, Antal: A magyar jogi kultúráról
/Visegrády (2019)/ Polgári szemle 15. évf. 2019: 4-6: 153-177

következményeiként is fenti négy komponens és az azokon belül elhelyezkedő kölcsönviszonyos „alelemeik” sajátos módosulásokon vagy éppen a továbbélő szokásjog megrögzültsége nyilvánvalóvá válásán, mintegy tehertételként valóvá válásán mennek keresztül;

- végül a jogi kultúra és a társadalom iskolai műveltsége (végzettsége) valamint az értelmiség társadalmi háttere közötti összefüggések hatására utalunk (az értelmiség önreprodukciója 30%-os, a többit a parasztság, a kisegzisztenciák és a munkásság adta).

A felsorolás alapján példálózó jellegű, arra szolgál, hogy a főkomponensként meghatározott fogalmakhoz hozzárendelhesük a jog különböző strukturális szintjeit horizontálisan és vertikálisan, ahogy azt a jog érvényessége és effektivitása megkívánja.

Néhány megjegyzés az írott és az „élő jog” viszonyáról a magyar jogi kultúra történetéből a XX. század első felében

Az angol nyelvű szakirodalom a címben megfogalmazott viszonyt „law in books”-ként és „law in action” kifejezésként jeleníti meg. A törvények világa pars pro toto az „élő jog” szivárványszínű jelenségvilágához képest, ez utóbbi magába foglalja a jogi étellel összekapcsolódott szimbólumokat, a jogilag releváns cselekmények külsőleges cselekvési formáit, a jogi rituálékat, jogszokásokat, a jogi jellegű népszokásokat.

A törvényi jog mintegy ellenfele a szokásjognak is, mert leronthatja, ha szabályozási körük azonos vagy hasonló – tartja a közvélekedés.²

² Szabó, István: Közjogi hagyományok és jogtörténet
Jogtörténeti szemle 2016/3: 20-22.

A jogtörténész szerző érdekes ám korántsem meggyőző vélekedése szerint: „Számomra nehezen megfogható probléma, hogy egy a szokásjogon nyugvó szokásrendszert jogalkotási aktussal hatályon kívül lehet-e helyezni? A hatályon kívül helyezés fogalma ugyanis elég erősen az alkotott joghoz kötődik. Természetes, hogy a történeti alkotmányhoz kapcsolódó törvényeket hatályon kívül lehet helyezni, de ezek csak kiegészítő szerepet töltenek be a szokásjog mellett. Még akkor is, ha a XX. század első felére az államélet működésének nagyobb részét már törvények szabályozták.

A szokásjog és a törvényi jog (pontosabban fogalmazva a jogkeletkezés és a jogalkotás) kapcsolatában számomra mindig egy nehezen tisztázható problémát jelentett, miként tudják vagy egyáltalán le tudják-e egymást rontani? A szokásjogot leronthatja egy újabb szokás, mert ha a bírói gyakorlat változik, az előző feledésbe merül. Ugyanígy az országgyűlés által alkotott törvényt egy másik törvénnyel meg lehet változtatni, hatályon kívül lehet helyezni. De Werbőczynek a törvényrontó szokásról írt gondolatai már egy mélyebb elméleti problémát jelentenek. Ugyanígy az ellenkezője is, *a törvénnyel hatályon kívül helyezett szokásjog is bonyolult probléma*. A szokásjog hatályon kívül helyezése lényegében egy tiltást jelent: ezután ezt és ezt nem szabad így csinálni, hanem úgy kell, ahogy a törvény írja. Érzésem szerint mindez a történelmi alkotmányra is igaz, amely így akkor szűnik meg, ha feledésbe merül, vagy a rá történő hivatkozást valamilyen alkotott jog megtiltaná.

Azt gondolom, hogy a feledésbe merülés még nem történt meg, így a történeti alkotmánynak azon elemei, amelyek a hatályos Alaptörvénnyel nem ütköznek, minden további nélkül alkalmazhatóak. Akkor is, ha az Alaptörvény nem tartalmaz ilyen irányú rendelkezést. Márpedig *a történeti alkotmány több olyan alkotmányos alapvetet is tartalmaz, amely napjaink államberendezkedésében is sarokpontokat jelentenek.*” im. 21

A szokásjog és a jogi népszokások a jogi mindennapokat és az ehhez köthető formalizált joggyakorlatot jelenti tényekkel és processzusokkal, melyek (szokásként) a szokásokban jelentek meg. Eredménye pedig az emberek közötti jogi együttélés láthatóvá válása.

A leginkább nyugtalanító problémát mind a dualizmus, mind a Horthy-rendszer idején a magánjogi kódex (Ptk) hiánya okozta. Készült ugyan egy Szladits-féle törvényjavaslat (Mjt), de a törvényhozás nem fogadta el. Tárgyunk szempontjából viszont azzal az igen jelentős következményekkel járt, hogy a bíróságok, mint új szokásra hivatkozhattak az Mjt-re, amely így megindulhatott a szokásjoggá válás sajátos jogképződési útján.

Magyar jogi népszokások, népi jogélet

Kiemelten jelentős a népszokások vizsgálata, mert tapasztalati jelenségek problémamegoldó gyakorlatáról van szó, melyet a konfliktus kezelésével, az ellenségeskedést kerülendő egyeztetésekkel pragmatikus eljárászerűsítéssel ér el, terelő mederbe „csatornázza be”, hogy semlegesítődjön az eredeti ütközés.

Tanulmányunkban a népszokások az „élő jog” része, ahol szembe találja magát az írott jog jogalkalmazási eljárásaival, „merthogy a jog uralásáért szakadatlan zajló versengésben a voltaképpeni jogiság alakításában önálló összetevő a társadalom jogként folytatott gyakorlata. [...] jelen van és munkál a hivatalos elfeledettségbe taszított népi jog – az állam hatósági jogának árnyékában ugyan, saját körében mégis ténylegesen érvényesülő alternatívaként, mely faktualitásával egyszersmind hitelesen legitimálja a létét.”³

Bónis György kortársként tekinthetett az ún. régi magyar jogra, mely elsődlegesen a szokásjogot jelentette, az élő múltat.

Nagyjából Bónissal egyidőben, de a jogi néprajz tudományterületén kezdte meg alkotói tevékenységét Tárkány Szűcs Ernő. A 30-as évek végén, a 40-es évek elején fellendült a nép körében élő szokásjogkutatás és a joghagyományok gyűjtése. Értelmezési vita keletkezett a jogszokás mibenlétéről. Összetett szóról beszélünk, ezért a jog fogalmi körülírását kellett megoldani: „Csak úgy juthatunk előre, ha a jogot társadalmi terméként fogjuk fel, és az emberi magatartások oldaláról nem elméleti, hanem gyakorlati szempontból közelítjük meg.”⁴

Mi a helyzet a szokással és a jogszokással?

„Ha valamely tényező hatásának meggyőződésből tendenciává vagy kizárólagossá válása a közösség többségénél ismétlődően azonos magatartást eredményez meghatározott helyzetben, tehát ha a hatás társadalmilag elfogadottá válik, szokásról beszélünk, feltéve, hogy az nem

³ Varga, Csaba: Népszokások, mint kollektív én-reprezentációk *Iustum Aequum Salutare* XIII. 2017/4: 212.

⁴ Tárkány Szűcs, Ernő: Az európai jogi néprajz eredményei és feladatai (Tárkány Szűcs 1976) *Létünk*, 6. évf. 1973: 3-4: 99.

azonos az állami normával. Egyik szokás tulajdonképpen olyan, mint a másik szokás: ösztönösen vagy tudatosan követ az ember, mert ha nem követné, a társadalom belső mechanizmusa, az infrastrukturális jellegű erők kényszerítenék rá.

A sokféle szokás tömegéből a jogszokást egy fikció segítségével különíthetjük el. Azt mondjuk ugyanis, hogy vannak emberi viszonylatok, amelyek általában tükröződnek a jogban, vagy amelyekre a jog normákat szokott előírni. Ezek köréről feltételezzük, hogy egy időpontban és nagyobb térségekben viszonylag állandóak, változatlanok, vagy lassan változnak. Ebbe a körbe ilyenek tartoznak: a tulajdonviszonyok, az elosztási viszonyok, a személyi viszonyok, egyes eljárások stb.

[...]vagy az erdélyi közös kosarazó juhtartás hasznainak elosztása többnyire elkerüli a törvényalkotó figyelmét. Ilyen esetben a kisebb-nagyobb csoportok maguknak alkotnak az állami jog szerkezetével azonos >>jogot<<, amelynek magukat alávetik. Arra is van példa, hogy a jogintézményt állami norma hozza létre, de a szokás az más viszonylatra alkalmazza; [...]További probléma, hogy hogyan viszonylik a jogszokásokhoz az állam? Ezt a kérdést érintenünk kell, mert sokan nem tekintik a jogi néprajz tárgykörébe tartozónak azokat a jogszokásokat, amelyeket az állam elismer, hanem csak azokat, amelyek az államtól függetlenül – esetleg derogative – léteznek. Mi az előbbi álláspontot tesszük magunkévá, mert az állam által elismert jogszokások forrása is a létrehozó közösség.”⁵

Nyilvánvalónak tűnik, hogy a szokások pars pro toto valamely jogintézmény részei, s mind ilyenek kapcsolódnak a társadalmi-gazdasági viszonyokhoz. A szokások az életmóddal együtt veendő tekintetbe, egymással összefüggésben adnak jogi szempontból értékelhető formát, jelentkezéstartalmat, funkciót és ennek alapján határozható meg fejlődése-változása vagy éppen földrajzi kiterjedtsége.

A jogi népelektutató eredményeként⁶ a „lent világa” – a tradicionális magyar paraszti közösség – tárulhatott fel, benne a hétköznapi élet átható és meghatározó normák világával.

A paraszti kultúra világa a hagyományos világhoz kapcsolódik, mely egyáltalán nem tekinthető egységesnek. A paraszti társadalomban zárt csoportkultúrák léteznek, s ennek megfelelően beszélhetünk ezek kulturális rétegzettségéről is.

⁵ im. 100.

⁶ A színvonalas szakirodalomból említést érdemel

Tárkány Szűcs, Ernő: Magyar jogi népszokások

Akadémiai Kiadó, Budapest 2003, első kiadás: 1981

Bognár, Szabina: A népi jogélet kutatása Magyarországon

Magyar Néprajzi Társaság, Budapest 2016

Nagy, Janka Teodóra: Jogi alapfogalmak a magyar néprajzban és tükröződésük a népi jogtudatban az 1939-1948 közötti népi jogéletkutatás forrásanyagán

Jogtörténeti szemle: 2017/3: 64-70.

úó: A szuverenitás mintázatai: a „lent” világának joga – avagy jogképződés és jogalkalmazás a népi jogélet színterein

Jogtörténeti szemle 2019/3-4: 42-47.

A népi jogfelfogás a hagyomány mintaadó majd normává váló szerepét felhasználva a „jogtalálás” útjára lépett. Jog és igazság párban járnak: a jogot nem létrehozzák, hanem csak megtalálják.

A jogi népszokás lényegét, ha össze kívánjuk foglalni, három előfeltétel együttes meglétét szükséges tételezni:

- kipróbáltság
- igazságos voltában való közmeggyőződés; és
- egyén – közösség – hatóság közötti feszültség tartós megléte.

III. A magyarországi jogi kultúra elemeiről – másképpen: jogképződési folyamatok a „fent és lent” világában 1945-ig (Áttekintés az állami jog és a jogi népszokások kettősségéről a társadalom életében, különösen a jogalkalmazás terén)

A jogi kultúra elemeit a jogképződési folyamatok oldaláról szeretnénk bemutatni, abból a felismerésből kiindulva, hogy a tételezett és létező állami jog, a „fent” világa mellett az államilag szervezett, ám annál szélesebb spektrumú, összetettebb és cizelláltabb társadalom is létrehozza, kialakítja a maga világán belüli jogi népszokásait, a „lent” világát.

Az állami jog lehet írott (pl. dekrétum, rendelet, bírói döntvény stb.) és íratlan (pl. országos szokásjog főszabályként, de a regionális vagy helyi szokásjog is, ha állami elismerésben részesül és a kikényszeríthetőség állapotában van).

A jogi népszokások döntően íratlan jogforrásként élnek az 1945-ig mindenképpen tradicionálisnak tekinthető magyar társadalomban. De a „lent” világa éppoly színes – sőt színesebb, sokrétűbb – mint a „fent” szférája. A feudálisnak is nevezhető tradicionális jog 1848-ig volt monopolhelyzetű, majd a következő száz évben hegemon szerepkörbe került.

Vannak a „lent” jogi világában olyan jogképződési folyamatok, melyek írott forrásként szabályozzák a közösség életét. Ilyenek a – főleg – falutörvények, a parasztvármegyék egyéb tradicionális népi önkormányzatok és irataik.

Jogképződési folyamatok „fent és lent”

A jogi pluralizmus álláspontjáról nézve a társadalomban az állami jog mellett létezik egy vagy akár több szabályrendszer, mely esetünkben társadalmi csoportokhoz köthetően jogszabályként funkcionál, a tételes jogot és a vele ellentétes más szabályrendszert lerontja, beleértve a szabályellenőrzés esetét is.

A korai jogfejlődésünkben kiindulva akként csoportosítanánk – nyilván szubjektíve, de az objektív körülményeket figyelembe véve –, hogy van

- az írott jog (pl. dekrétum, mint írott törvény, privilégiumlevél, statútum);

- a szokásjog (pl. a nemesi Tripartitum, városi jogkönyvek, szokásjogi döntvényalkotás) írott és íratlan formái;
- és a népi jogszokások (írásos formái pl. a falutörvények, végintézkedések-testamentumok-tulajdonjegyek; jószágellenőrző billogok; bírópecséték tárgyi emlékeként) szintén írott és íratlan alakiságukban

Így felfogva és értelmezve a jogképződési folyamatot további pontosítások tehetők.

Jogalkotói jogképződés

Szent István dekrétumai jelentik a kezdőpontot egyben a magyarországi latin nyelvű jogalkotását is. Az egymást követő királyok által hozott törvények közül kiemelkednek a mai kifejezéssel élve alkotmánybiztosítéki dekrétumok, amilyen például az 1222. évi aranybulla, az 1848-as áprilisi törvények az 1867: XII. tc. stb. Ezek tárgyköre(i) alapvetően befolyásolták és meghatározták az ország későbbi fejlődési útját.

Elsősorban az államrezon átalakulása, a közigazgatás és a központi kormányzat centralizációja az írott jog vertikális és horizontális bővülését is magával hozta. Új értelmet nyert a jogképződés, a jogforrások hierarchia, a jogalkalmazás, a jogérvényesülés. A jogszociológia fedezte fel a modern jogrendszerek keretei között a jog kettős természetét (ls. 1. pont alatt).

A jogalkotó elsődleges célja az életviszonyok rendezése jogi normák segítségével. E szabályozás a jelenből kiindulva a jövőre irányul, bár az sem feledhető, hogy a jog alapvetően konzervatív, mert mégiscsak a már fennállót védi. Az ezeket meg- és túlhaladni akaró jogszabályokat reformtörvényeknek is nevezhetjük.

A jogszabály akkor lesz joghatás kiváltására és jogkövető magatartás tanúsítására alkalmas, ha pl. belső koherencia, szakmai szilárdság és rögzítettség, nyelvi logikai absztrakció hatja át, ugyanakkor a szabályozni kívánt jogterületen az adott viszonyokat általánosságban ragadja meg, de koncentráltan fejezi ki a legáltalánosabb vonásokat.

Jogalkalmazói jogképződés

Tanulmányunk időhatárát tekintetbe véve kezdetben a jogalkalmazás legfontosabb alanya a bíró, mint jogalkalmazó. Csakhogy Magyarországon a jogfejlődésnek nem az angolszász common law lett a mércéje, hanem más irányt véve a tradicionális társadalom egy sajátos rendiséget és rendi államot alakított ki, ahol a nemesség uralta a vármegyét s ezáltal a területi közigazgatás felett irányítást és kontrollt egyként gyakorolhatott. A török világ idején létrejött parasztvármegyék sem voltak képesek meggingatni kiváltságos helyzetüket. A nemességnek inkább kellett tartania „sajátjaitól” és a gyakran centralizálni akaró királyi hatalomtól, mint az úriszékek által egyébként is uralt, sokszor szinte teljesen alávetett jobbágyparasztjaitól. A városok sem jelentettek veszélyt pozícióikra. Az egyház szellemi és anyagi ereje számított egyedül komoly ellenérőnek, de a protestáns felekezetek megjelenésével az egymás közötti viszonyrendszerük inkább bonyolultabbá, mintsem egyszerűbbé vált.

Leginkább az 1867-1945 közötti időszak, azaz a modernizáció hozta magával a jogforrások bővülését mind mennyiségi (jogszabályalkotásból következő sokasodó jogalkalmazás) mind minőségi tekintetben (pl. a nem jogalkotásra irányuló cselekmények hozzák létre a jogot: ilyen a Kúria jogértelmező határozata vagy az olyan jogszabálytervezetek, melyeket törvénytörő jelleggel alkalmaznak).

Szokásjogi jogképződés

Az eddig tárgyalt jogképződési módok közül ez a legrégibb, azaz a legrégibb, legősibb típus.

Népközösségi együttélés során létrejövő szokásnormát az állami szervek az egyedi konkrét jogesetek tekintetében eldöntik, ezzel el is ismerik és szankcionálják ennek megsértőit. Példaként hozható fel ide a Tripartitum és az áldomás, mint szokás(ok)ból keletkezett jogi norma. Természetesen a szokás szokásjoggá válása hosszabb történeti folyamat eredménye. Az állami elismerést a konkrét egyedi ügyek eldöntésénél a bíróságok ítélezési gyakorlata biztosította.

Tradicionalis jogunk szerint a szokásjog lényegi kellékeiként vették számításba:

- a közmeggyőződést, hogy szokásjogról van szó, mely körülhatárolható társadalmi csoportokat érint (pl. a nemességet a Tripartitum) és gyakoriak;
- a közmeggyőződés jogi szabályozás tárgyául szolgáló állapotokra, viszonyokra vonatkozzon;
- legyen okszerű, a közjóra irányuljon, ne álljon ellentétben a közérkölcsiséggel és az államrenddel;
- „idősült” legyen, vagyis kellő időn át tartson (legalább tíz év), királyi felségjog esetén „emberemlékezetet meghaladó” legyen;
- a jogalkotó a szokásjog kifejlődését ne tiltsa meg, illetőleg hallgatólagosan elismerje.

Kell-e bizonyítani a szokásjogot? Az 1893. évi XVIII. tc. 63.§-a szerint kizárólag a helyi, különszerű szokások bizonyítandók, ha az eljáró bíróság azokat nem ismeri (Etc: 1914.december 31-ig hatályban).

A parlamentáris rendszer 1867 utáni időszakában sajátos jogképződésként jelent meg a parlamenti szokásjog. Szilágyi Péter helyesen mutat rá, hogy ez atipikus keletkezési mód, de fontossá teszi nyilvánvalóan a politikai kultúrához kötöttsége (Samu Mihály tipizálását bírálja és pontosítja Jogi alaptan című műve 225. oldalán: lásd Szilágyi Osiris Budapest 1998).

Jogképződés és –alkalmazás a „lent” világában

Maradva *Visegrády* professzornak a jogi népszokások és az állami jog kölcsönhatásáról kialakított véleményénél, arra a fontos megjegyzésére utalunk, hogy a „lent” világa okvetlenül rendelkezett belső autonómiával, amely önálló szabálycsoportként különült el a „fent” világtól.

Úgy a „fent” mint a „lent” világa a jogi kultúra belső szerkezeti elemei, a jogtudat és a jog kettős természete miatt fontos számunkra. A jogi néprajz körében kialakult álláspontokat tekintjük kiindulási alapnak, hogy a társadalom egyes csoportjainak a jogi kultúra belső struktúrájában elfoglalt helyét és betöltött szerepét megfelelően értékelni tudjuk.

A XX. században lefolytatott jogi népeletkutatások egy sor gyakorlati kérdésben hoztak a magyarságra és az együtt élő más népekre nézve fontos új ismereteket, melyet a jogelmélet és –bölcselet is hasznosítani tud, különös tekintettel a jogi kultúrára.

Teljes mértékben egyetértünk *Nagy Janka Teodórával*, hogy a „lent” világról, az alapfogalmak elméleti igényű és szintű kidolgozásával a legtöbbet *Tagányi Károly, Bónis György, Tárkány Szűcs Ernő, Varga Csaba*, utóbb pedig *Mezei Barna, Nagy Janka Teodóra* és *Bognár Szabina* tette ezért a tudományterületért.

Azokat a legfontosabb szakkifejezéseket fogjuk alább röviden ismertetni, amelyek a „lent” világának magatartásszabályait tartalmazzák. Szerintünk – *Varga Csaba* jogelméleti jellegű megjegyzéseit figyelembe véve – az önszerveződésre képes társadalom is kinyújtja kezét „a jog uralásáért szakadatlanul zajló versengésben... a jogiség alakításában”⁷, mert belső autonómiája lehetővé teszi, hogy jogként nézzen a társadalmi gyakorlatra, mint egy jogi népszokásra. *Varga Csaba* fontos intelme is megszívlelendő: „Figyelmeztetnék itt, pontosan a népi jogszokások/szokásjogok kapcsán arra, hogy a mi jogfelfogásunk nem más, mint a jog központosított állami uralásának a terméke.”⁷

Jogérvényesülés a jogalkalmazásban

Szeretnénk előrebocsátani, hogy a „lent” világot sűrítetten tartalmazó jogi népszokások önmagukban, nem bírván állami elismertséggel, így kikényszeríthetőséggel se, önszorgító-normabetartó és –követő megoldásokkal rendelkeznek.

Úgy véljük azonban, hogy a valamikori tradicionális jogú magyar társadalomban sokkal egységesebb volt a jogi, erkölcsi és más normák által előírt parancsok betartása, az illem megkívánta magatartási szabályok tanúsítása, mint a mai modern társadalmakban.

Ezért kívánunk szólni az írott (és íratlan) szabályok azon sajátosságáról, amit úgy írhatunk körül, mint például „a törvény holt betű”, ha nem alkalmazzák. Élővé válásukhoz a törvénynek érvényt kell szerezni. Így jutunk el a jogérvényesülés kérdéséhez. A jog társadalmi rendeltetése az emberi magatartás szabályozása. A tanúsítandó magatartás betartása-betartatása érdekében felhasználható eszköztára is széleskörű. Az állampolgári

⁷ Varga (2017) 211.

nevelés biztosíthatja a tudatos jogkövetést. Az emberek általános jogérzékéből pedig levezethető az önkéntes jogkövetés.

Ha bekövetkezik a jogsértés, akkor lép be a jogérvényesítés szükségessége. Ez állami szervek (közigazgatás, rendvédelem más hatóságok és a bíróság, ügyészség stb.) feladata, s mint ilyen egyben jogalkalmazás is.

Eme írott jog világához tapadóan vizsgált jogérvényesülés hogyan jelenik meg – jelenhet meg, megjelenik-e – a jogi népszokások terrénumában? Nem állami jogként hogyan érvényesülnek a jogi népszokások, miként biztosítható a szokásnorma követése (egyfajta azonos tevékenységi-cselekvési automatizmus) és betarthatósága?

A feltett kérdéseinkhez a kulcsot, fogódzót, eligazítást és magyarázatot *Tárkány Szűcs Ernő* Magyar jogi népszokások (Gondolat 1981; Akadémiai Kiadó, Budapest 2003 második, bővített kiadás) című alapvető jelentőségű művében találhatjuk meg. Külön (VI.) fejezet foglalkozik az ellenőrzés, a konfliktus és a kényszer témaköreivel. Összesen hét területet nevesít (miközben ennél csak több lehet, hiszen a népi büntetések szokásnormáit már nem tudta feldolgozni és beépíteni e 900 oldalas műbe): neveléstől a kényszerig: nevelés, társadalmi kényszer (közvélemény), konfliktus, önbíráskodás, harmadik személy közreműködése, hatósági kényszerben való közreműködés, egyházi kényszer (a felsorolás első tagja e logikai út rövid leírását jelenti).

A fenti tipizálásból is kitetszhet, hogy milyen irányai alakultak ki a nép körében a normakövetésre „buzdításnak” a békés eszközöktől a kényszer alkalmazásáig.

Tárkány Szűcs közvetlenül keresetlen szavakkal ír a jogi népszokások érvényesüléséről: „A falvak, a városok egyszerű tömegei rendszerint nélkülözték vagy nem vették igénybe az állami, a centralizált intézményeket, és ezért önszerző módon a kölcsönösség, az egymás mellé állás, az alkalmi társulások segítségével maguknak kellett társadalmi szinten valamennyi jogi problémát megoldaniok.”⁸

Úgy véljük megfontolásra érdemes lenne a „fent és lent” közöttiséget, az átmeneteket, közvetítettségeket, az egymás mellettiséget is vizsgálat tárgyává tenni, különösen a családjog területén, mert azt feltételezzük, hogy egyfajta „jogkeveredés” mutálódhatott

Jogi népszokások, szokásjogok továbbélése a XX. század közepéig

A modern polgári társadalom kialakulásával a szokásjogok kiszorultak a társadalmi életből, szinte megszűnt a létjogosultságuk. De a szokásjog, jogi népszokás elveszítve „jogképességét” élő hagyományként, jelen lévő értékét, mint népszokás mai modern társadalmunknak is szerves részét képezi. Új jogi népszokások keletkezése sem kizárt.

⁸ Tárkány Szűcs, Ernő: Magyar jogi népszokások
Tárkány Szűcs (1981) Gondolat 1981 779-780.

Voltaképp a népszokás a kultúra hagyományozódásának spontán formája, keret, melyben a nép ünnepe és hétköznapi lejátszódnak. Közösségi magatartás és cselekvési mód, olyan viselkedési forma, melynek a közösség tagjai alávetik magukat, mert megfelel a köztük élő kulturális hagyománynak.

A népszokások kifejezik egy-egy közösség összetartozását, tagjai egymáshoz való viszonyát, a család rendjét, e kis közösségek erkölcsét és illemét mindig a szokások szabták meg.

A népszokás kifejezés kapcsán elsősorban a közösségi ünnepi falusi szokások jutnak az eszünkbe: színpompás lakodalmak, falusi farsangolások, tréfás betlehemezések, víg szürettek stb.

A népszokások csoportosításának igen sok módja és formája ismert, számtalan helyi változatával találkozhatunk. A változatok kialakulásánál döntő szerepet játszhat a vallás (vannak szokások, amelyek csak katolikus vagy protestáns vidékeken találhatóak), másutt a legjelentősebb gazdasági tevékenység hozza létre az ünnepi szokásokat (halászok ünnepei, szüreti bálók).

Beszélhetünk ünnepi szokásokról, szembe állítván őket a hétköznapi szokásokkal.

Nemek és korcsoportok szerint is lehet csoportosítani (gyerekek, nagylányok és legények, felnőtt férfiak és nők szokásai).

Megkülönböztethetünk szöveges elemeket tartalmazó vagy nem tartalmazó, dramatikus jellegű vagy azt nélkülöző és babonás-mágikus szokásokat.

IV. A jogi kultúra tartalmára hatással lévő intézmények és intézményesültségek: a bírósági szervezet, a jogász hivatás, a jogászképzés és feltételrendszere

Bruckner és Eckhart egyként a király felségjogai között tartják számon a bíraskodást. Utóbbi utal arra is, hogy Szent István idején még élő lehetett a nemzeti igazságszolgáltatás „mint az önvédelem megszervezett formája [...] A vérbosszú a család kötelessége és ennek maradványa a vérdíj”.⁹ A patrimoniális királyság korában a bíraskodás állami útjai: az udvari – kezdetben valóságosan is személyes – bíraskodás illetve a királybírák alkalmazása. A király bírói felségjogának gyakorlása már a XII. századtól a nádor kezébe ment át a királyi udvarban az uralkodó távolléte esetén. Az aranybulla idején egy új központi tisztség tűnt fel, az országbíró, aki jogosítottá vált idéztetésre és széke előtt folyó pervitelre. A királyt és a nevében eljáró fenti személyeket bírói felségjoga tekintetében – mint arra Bruckner is rámutat – az egyház és a keresztény vallás előírásai (kánonjoga, a pápai bullák stb.) valamint az ország szokásai korlátozták.

Megjegyezni kívánjuk, hogy Brucknernél a hercegi (ducatus) territórium vonatkozásában a bírói autoritás Kálmán törvényei szerint úgy értelmezendő, hogy a dux (herceg) tisztségviselői a királyi bíróság és az ország törvényei alatt állnak, a főkegyuraság is csak a királynál lehet.

⁹ Eckhart (1946) 167.

Ilyen formában viszont nem találkoztunk a törvényi (dekretális) szöveggel. Más a helyzet az aranybullával, mert Bruckner kiemelten kezeli annak 18. cikkelyét (hogy az öreg király az első, az ifjabb király – rex iuvenis – pedig mintegy engedményesi pozícióban van: az utóbbi magánjogi és nem közjogi fogalom!) és IV. Béla ifjú királyi pecsétje a főség kérdését így ismeri el: Isten kegyelméből és apja akaratából király.¹⁰

A XIII. század végére megszilárdul a nádor önálló joghatósága, amely a bírói funkció ellátását is jelentette (már az aranybulla 8. cikke minden nemesre kiterjedő bírói hatáskörrel ruházta fel), de a fej és jószágvesztés büntetés kiszabása királyi jogkör maradt.

A nádort helyettesítő udvarbíró – mint fentebb említettük – és a tárnokmester szintén ekkoriban önállósodtak az 1290. évi 9.tc. eredményeképpen. Utóbbi a bányavárosok felett kapott bíraskodási jogot (valójában inkább fellebbviteli fórumként működött).

Az aranybulla egy bánról tesz említést, aki a méltóságsorrendben a nádor után állt. A bánnak is volt igazságszolgáltató hatalma és feladatul kapta a jogrend őrzését, később feladatai sokasodásaként két albán (a zágrábi és a kőrösi) beállítására került sor, főként persze a pénzügyek kezelésére.

Az Árpádházát követő Anjou uralkodók idejétől 1526-ig Eckhart interpretálásában kiemelkedő szerepet vittek a bírói hivatalok tekintetében az ún. „ország nagybírái” (a nádor, az országbíró, a kancellár és a személynök) „akik a királyt képviselték, bármely pert el lehetett intézni”¹¹ előttük. Megmaradt a király személyes jelenlétű bíraskodása, melyet a hűtlenségi ügyek és a lovagi becsületet érintő párbajok jelentették, továbbá a tárnokmester bíraskodása és annak szervezete.

Ítélszéket tartott fenn az erdélyi vajda és törvényszéket a vármegyék: utóbbi a „nem nemesek ügyében illetékes volt, kivéve azokat, akiket a király felmentett a megye joghatósága alól.”¹² A nagybírák, hogy feladataiknak eleget tehessenek ítélmestert (protonotarius) alkalmaztak. A legismertebb közülük Werbőczy István volt. Fentebb eddig vázolt bíraskodástörténet a nemességen belüli igazságszolgáltatásról szólt két kivétellel, a tárnokmesteri bíraskodás a speciális városok vonatkozásában és a vármegyei törvényszékek nem nemesek „felfolyamodványainak” eldöntésében. A jobbágyparasztság vitás ügyeinek fórumai vagy a földesúri úrszékek vagy a jogi népszokások kitermelte működési mechanizmusok voltak.

„Külön lapra tartozó kérdés úgy a kánonjogi bíraskodás mint a világiakra is kiterjedő szentszéki bíróság, mely „ügykörébe vonta a világiaknak is mindazon pereit, amelyek a hittel és az erkölccsel összefüggésben állnak. Hatáskörébe elsősorban az egyháziak tartoztak, de ezek ingatlan pereiben a kúria volt illetékes. A világiak ügyei közül a házassági és e szentséggel összefüggő vagyoni jogi perek: hitbér-, hozomány-, jegyajándék, továbbá a

¹⁰ „Az ifjabb királyság intézménye nem gyökeresedett meg alkotmányunk szervezetében, mert a Királyság magánjogi irányú fejlődését az Árpádok kihaltával megakasztotta a szent korona közjogi fogalmának kialakulása, amely az ifjabb királyság megszüntetését magával hozta.” Bruckner (1953) 275.

¹¹ Eckhart (1946) 169.

¹² im. 173.

tizedperek, a végrendeleti, uzsoraügyek, hamis eskü, hitszegés, özvegyek és árvák ügyei, így a leánynegyed is. Ez utóbbiban a házassági vagyoni perekkel együtt a kúria is ítélkezett, miért is ezeket vegyes bíróságú ügyeknek (causae mixtri fori) nevezték. A hatáskör bizonytalanságából a XV. század óta több összeütközés keletkezett. Királyi rendeletek és törvények szorították egyre szűkebbre a szentszékek illetékességét. Végül is a szoroson vett egyházi ügyeken kívül csak az egyháziak személyes bántalmazása és a kegyes célú végrendeletek, továbbá a házassági perek maradtak meg náluk.”¹³

A jogtanítás, a jogtudomány, a jogász hivatás témaköreiben ebben az időben a külföldi hatásnak kell nagyobb szerepet kell tulajdonítanunk, mivel már önmagában az írásbeliséget is – kis túlzással – az államalapítással és a kereszténység felvételével együtt adoptáltuk nyugatról, bajor közvetítéssel a Respublica Christiana még létező egységének (1054-ig) jegyében.

1367-ig, az I. (Nagy) Lajos alapította pécsi egyetemig, az országban nincs jogi oktatás, de „hungarusok” jelentős számban tanultak külföldön. Jogismeretet bírói gyakorlattal, a hivatalszervezet mellett végzett tevékenységekkel lehetett szerezni vagy ilyenre szert tenni.

Az ország két- majd háromrésztre szakadásával a bírósági szervezet működése jelentős módosulást szenvedett. A király személyes jelenlétét megkívánó ügyekben először Bécsben, azután Prágában majd ismét Bécsben központját berendező Habsburgok miatt idő- és pénzigényessé váltak az ilyen jogérvényesítési törekvések és perek.

A korábban kialakult „ország nagybírói” rendszer fogyatékoságokkal ugyan – főként időbelileg, amit nemes egyszerűséggel törvénykezési szünetekként taglaltak -, de működött: „A rendes bírák a hétszemélyes és a királyi táblán szolgáltattak igazságot.”¹⁴

Új és régi sajátosságok egyként jelentkeztek: „A zavaros, háborús korszakban az ítélőmesterek bíráskodása fejlődött ki. Kezdetben nagybírájuk megbízásából jártak el és mindig azok pecsétjével erősítették meg ítéleteiket. Vándorbíróság volt ez: az ítélőmester lóra ülve, írnokai kíséretében bejárt egy országrészt és ahol elintézendő ügy akadt, ott törvényszéket tartott. Az öt ítélőmester (nádori, országbírói, két személynöki és a horvát báni) törvénykezése sok visszaélésre adott alkalmat. Bírói tanácsuk az éppen kapható, joghoz értő emberekből állott.”¹⁵

Mivel a központi bíróságok folyamatos működése nem volt biztosított, ezzel „egyenes arányban nyomult előre a vármegye bíráskodása.”¹⁶

Tanulmányunk témájához messzemenően adekvát módon teszünk utalást a jogász hivatásra, a jogi felsőoktatásra és ami e kettőtől elválaszthatatlan, a jogász nemzet vagyunk/vagyunk-e kérdéskörére, mert ezek elméleti és gyakorlati megvalósulása/megvalósítása a nagyszombati egyetem jogi fakultásával, az állami és (rendi) (köz)igazgatási szervezetrendszer

¹³ im. 175.

¹⁴ Eckhart (1946) 312.

¹⁵ im. 313.

¹⁶ im. 314.

átalakításával vette kezdetét. A parasztvármegyék megszűnése, a társadalmi változásokkal együttjáró (pl. a nemzetiségi betelepítések és más külső-belső migrációs folyamatok) népi jogszokásváltozások, a hungarus-tudat werbőcianizmusának erősödése odavezettek, hogy a jogi kultúra is átalakuláson ment keresztül. Megteremtődtek a feltételei az átalakulásnak. Az 1825-27-es országgyűlést már joggal nevezhetjük a reformkor, a megszüntetve megőrzés kiindulási pontjának. E változások minden fázisában ott találjuk a jogász hivatás képviselőit, akik a köz- és a magánjogot egyként modernizálni szeretnék, csak épp a nép és jogélete marad kívül érdeklődési körükön és szellemi horizontjukon.

Az ideiglenes törvénykezési szabályok és a jogi kultúra elemei

Amikor az „áprilisi törvények” eltörölték az ősiséget, vele az úrbériséget alkotóelemeivel, látható volt – és látták is -, hogy a továbblépéshez elengedhetetlen a magánjogi viszonyok jogszabályi rendezése is. A Bach-rendszer alatt kerültek bevezetésre 1852-ben az ősiségi és 1853-ban az úrbéri nyílt parancs (pátens), mindkettőnek ’48-as törvényi előzményei voltak. Sorban tovább 1854-ben a bányapátens, 1855-ben a különösen fontos telekkönyv és az 1856-os cseléndrendtartás.

Nagy hordereje miatt nyomatékosítottan emelendő ki az 1853. évben nálunk is bevezetni rendelt OPTK és az ideiglenes polgári perrendtartás.

Mindezek előrebocsátása után és előzetes egyeztetések eredményeként hívta össze gróf Apponyi György országbíró 1861. január 23-ára az országbírói értekezletet, mely március 4-ig tartott. Itt és ekkor fogalmazták meg az ideiglenes törvénykezési szabályokat (ITSZ), melyet az összeülő országgyűlés két háza is megtárgyalt és elfogadott.

A jogaiba visszaállított Kúria szintén kijelentette, hogy az ITSZ-t, „addig, míg az alkotmányos törvényhozás másképp nem rendelkezik, azonnal mindennemű törvényes eljárásaiban állandó zsinórmértékül követendi.”¹⁷

Az ITSZ szokásjogi normává vált, felölelte úgy a magán- mint a büntető- és eljárásjogi szabályokat.

A jogi kultúra komponenseire tekintve az ITSZ egyszerre volt írott jog és joggyakorlat, azzal a fontos kiegészítéssel, hogy az ősiségből és úrbériségből eredő és a Tripartitumban kicsúcsosodó szokásjog „vetélytársakat” kapott a modern jog fejlődése által felszínre hozott társadalmi – gazdasági képződmények jogiassá váló viszonyrendszereiben. 1867 után a bírósági szervezetrendszer és az eljárásjogi kódexek a jogforrási rendszer kétarcúsága miatt felemás módon hatottak például a pereskedési hajlamra és a jogtudat belső összetevőire (kizárások, egymás mellettiségek, egymásra épültségek).

¹⁷ Magyar törvénytár 1836-1868. évi TÖRVÉNYCIKKEK (CJH)
Budapest, FRANKLIN-TÁRSULAT 1986 283.

V. Társadalmi rétegződés, törésvonalak és konfliktusok.

A jogi felsőoktatás intézményei

A Horthy- rendszer politikai gazdasági és értelmiségi-tudós elitje szakmai végzettségét és felkészültségét tekintve mintegy leképezte a felsőfokú oktatás belső szaktudományonkénti (bölcész, jogász, közgazdász, mezőgazdász, mérnök, orvos, teológus stb) részarányát.

Nem mellékesen az 1919 őszétől tematizáltan jelentkező keresztény-nemzeti ideológia állandóan napirenden tartott olyan fontos kérdéseket, mint a nemzet sorsa és a békekötés kilátásai, a bukott forradalmak vezetőinek bűnbakká tétele karaktergyilkosság és dezinformációk súlykolásával, az új rezsim társadalmi bázisának szélesítése, propaganda és ígérek segítségével. Mivel nem lehetett ott folytatni, aminek 1918. október-novemberében vége szakadt, ezért szükségesnek mutatkozott a jogtudat mint a jogi kultúra kulcseleme átértelmezésének és átértékelésének. Ebben az átállításban a politikai kultúra is tevékeny szerepet töltött be. Ám a jogtudatot nemcsak a keresztény-nemzeti ideológia szerkezeti elemeivel kívánták átformálni, hanem a tradicionális, a hatalom stabilitása szempontjából fontos konzervatív, tekintélyelvű régről meglévő attitűdök újbóli megerősítésével is. A formálódó majd az 1920-as választásokkal legitimációt nyerő államrezon talán legszembevetőbb jelensége a középosztály-középrétegek – értelmiség – itt ilyen társadalmon belüli egységként kezelt embercsoport – politikai- és közvéleményformáló szerepének felértékelődése volt. Úgy tűnik fel számunkra, hogy mind képzettségük – felkészültségük mind a rendelkezésükre álló fórumok (az akkori tömegkommunikációs eszközök és az országgyűlési tagság adta nyilvános megszólalás) lehetővé tették, hogy a jogi kultúrát, benne jogtudatot hordozó egyénekkel célzottan befolyásolják, abban maradandó változásokat generáljanak. Ezt gondoljuk az extern és intern, azaz a külső-laikus és a belső-jogászai jogi kultúra-elemek vonatkozásában is.

Elemzésünket az állami keret, a hatalomgyakorlás intézményrendszere működése ismertetésével indítjuk. Az 1918-as háborús vereség a dualista állam összeomlását hozta magával. A régi Magyarország megszűnt létezni. Három politikai koncepció és mögöttük három politikai csoportosulás kapott történelmi lehetőséget, hogy hozzáfogjon megvalósításukhoz. A valóságban az első két koncepció megbukott/megbukatták, a harmadik – előbbieket politikai káosza és a hatalmi irtó hagyó következményeként – külső, azaz antant segítség nélkül – ezen csoportosulás és irányzatai „egyszerűen nem boldogultak el az új hatalom alapjainak lerakásával, jóllehet a tanácsköztársaság már régen elvonult az útból.”¹⁸ A végül Horthy nevével fémjelzett rendszer máig elfogadott terminus technicus, melynek kapcsolódó jelzői az „ellenforradalmi” valamint a „keresztény-nemzeti” (ideológia). Figyelmet érdemlő Ormos Mária analízise:

„Ami azután a lassan kialakuló államhatalom >>ellenforradalmi<< minősítését illeti, az konkrétan semmi többet nem fejez ki, mint hogy a rendszer kialakítói valóban ellenforradalmi lelkületűek voltak, és hogy jelentős részük tényleg ellenforradalomra készült. A fogalom azonban meglehetősen kiürül, ha a gyakorlati valósággal állítjuk szembe. Először is azért,

¹⁸ Ormos, Mária: Jelző és történelem. Ormos (1997). (Kérdések a Horthy-korszakról).

mert minden vágy és óhaj ellenére, ebben az országban nem zajlott le ellenforradalom. Lezajlott egy sporadikus és vad bosszúhadjárat, többnyire a megelőző korszak legkisebb szereplői ellen, felbuzgott – először a történelem során – egy bösz antiszemitizmus, a forradalomból leszármazó államhatalmat azonban nem e cselekmények végrehajtói döntötték meg hanem a román hadsereg. Akik viszont utóbb a hatalmat megszerezték és kiépítették, többnyire nem voltak azonosak e vad roham vezérlőivel. Ráadásul az >>ellenforradalmi<< jelző azt sugallja, [...] - és ez a fontosabb -, hogy a már konszolidált új rendszernek ez az ellenforradalmi beállítottság az egyetlen ismérve. Elismerve, hogy az ismérvek között a forradalom ismétlődésétől való félelem valóban mindvégig jelen volt, az új állam létértelmét egyedül e vonással kitölteni nem látszik szerencsésnek. Még kevésbé szerencsés diktatúráról vagy minősített diktatúráról beszélni egy olyan pillanatban, midőn éppen az általános választójog alapján rendeznek választásokat. Ez még akkor is lehetetlennek mutatkozik a szó mind jogi, mind politikai értelmében, ha közben a különítmények még nem nyugodtak, és súlyos atrocitásokra is sor került. [...] olyan esetben, midőn egy ország közjogi helyzete, választási rendszere, területe, gazdasági feltételrendszere, nemzetközi helyzete, politikai vezető garnitúrája, nemzetiségi összetétele, vallási képlete stb. gyökeresen átalakult, e szónak egyszerűen nem marad igazi tartalma. Egyszerűbb megmondani, hogy volt néhány olyan mélyen beágyazott strukturális adottság a magyar társadalomban, ami valóban változatlan maradt.”¹⁹

Több más megfontolása mellett, még egy nagyon fontos észrevétele:

„Vajon nem szükséges-e [...] [...] a rendszer egészét, rosszul lebetonozott voltát és megoldatlanságait tetemre hívni mind az agrárium, mind a zsidókérdéssel összefüggő polgári jelenlét szempontjából? Ez persze visszavisz a kezdetekig. Magába foglalja a földkérdésen túl a talán ennél súlyosabb dilemmát: mit tehetett a magyar társadalom a nagyra nőtt és egyre növelt tőkés ágazatok zsidó meghatározottságával? Milyen alternatívája volt – lett volna – a Bethlen által tett kijelentésnek: >>nem magyar<<. Ez az ítélet vajon nem volt ítélet egyszersmind a társadalmi és politikai polgárosodás felett is?”²⁰

A társadalmi szerkezet főbb elemeinek rövid áttekintése

Többféle nézőpontból közelíthetünk a címben jelzett kérdéskörhöz, mivel a társadalom szerkezete mindig egyfajta konstrukció. Országunk 1920-ban méretében és lakosságában is kis állammá vált. Ugyanakkor soknemzetiségűből (1910:54%) 1920-ban 91,3%-os homogénnek tekinthető nemzetállammá változott. Számottevő nemzetiség a németiség (6,9%), a szlovákság (1,8%) és a cigányok (~0,6%). 1920-ban a zsidóság még vallásilag szerepelt a statisztikákban, számukat 5-6% körülire teszik. Ha viszont a fentebbi számadatokat

¹⁹ im. 184.

Két megjegyzés kívánkozik ide:

- először az általános választójog kérdése, amely 1922-1938 között nem érvényesült (és a titkosság is csak részlegesen);
- másodszer annak hangsúlyozása, hogy a szociáldemokraták bojkottálták az 1920-as választást.

²⁰ im. 188.

összeadjuk... (legkevesebb 100,6 illetve 106,6%-ot kapunk). (A zsidóság magát magyarként határozta meg, a cigányságot pedig 1941-ig nem tekintették statisztikai tényezőnek.)

A másik lehetséges nézőpont a társadalomban elfoglalt hely, betöltött hivatás, életmód, vagyoni helyzet stb szerinti csoportosítás. Utóbbiból kiindulva beszélhetünk felső-, közép- és alsó vagyoni osztályo(k)(zás)ról is. Figyelemmel az Erdei által jelzett „többes” társadalmi szerkezetre a jövedelem /vagyonyszerzés módjai is osztályozási alapként jöhetnek számításba. Az ideológiai indíttatású uralkodó osztály(ok) – középrétegek (osztály) – alávetett osztályok (csoportok) megkülönböztetés szerintünk a jogi kultúra jogtudati eleme felől közelítve használható, ha a társadalmi rétegek szerint vizsgálják ennek változó és hosszabb időn át statikus elemeit (utóbbira példa lehet az ún. „Trianon-trauma” tartóssága vagy a „jogkerülés”, a „jogkijárási és protekció” kitartó továbbélése a „társadalom széles köreiben”). Részletező áttekintést a társadalomtörténeti és szociológiai szemléletű művek adnak az érdeklődő múltkereső közönségnek.

A törésvonalak elméletének modellezése a Horthy-rendszer létrejöttében, elfogadottságában – elfogadtatásában és megszilárdulásában

A tanulmány készítésekor a jogtudat mibenlétéről való eszmecsere során Visegrády professzor magyar jogi kultúráról írott cikkével²¹ összefüggésben merült fel a törésvonal-elmélet adaptív alkalmazhatóságának kérdése. Említett cikkében Európára vonatkozóan négy törésvonalról ír, melyből az utolsó a politikai és jogi kultúra „tekintetében érzékelhető törésvonalakat [jelenti]. S ebben kell látnunk vizsgált témánk gyökereit.”²² A törésvonalakat megpróbáljuk a Horthy-rendszer kialakulásához, berendezkedéséhez és megszilárdulásához mérten szinoptikusan szemlélni. Nem kétséges, hogy a sorsfordulóhoz érkezett Magyarország számára – immáron kicsiben, de továbbra is társadalmi léptékben – egyáltalán nem volt mindegy, milyen lesz, vagy milyen maradhat jogi kultúrája. A valós társadalmi szerkezet, a múlt továbbélése és a Trianon utáni „hogyan tovább” kérdése az identitással és moralitással kapcsolatos konfliktusok kezelését tette szükségessé (mert talán ezek kérdőjeleződtek meg a legnyilvánvalóbban. Kiegészülve a társadalmi mobilitással mint a modernizáció egyik hajtóerejével).

A társadalmi konfliktusok törésvonalai

Alábbiakban a Lipset-Rokkan szerzőpáros²³ behaviorista nézőpontú szakcikkében foglaltakra figyelemmel foglalkozunk a témával. Szerintük négy törésvonallal számolhatunk:

²¹ Visegrády (2019): 153-177.

²² *ibid.* 154.

²³ Lipset, S. M – Rokkan, S: Party Systems and Voter Alignment: Cross National Perspectives. The Free Press, 1967, New York

Részletesen elemzi:

- Róna, Dániel: A törésvonal fogalma a politikatudományban
Magyarország
Politikatudományi Szemle XVII./4: 121-144.
- Enyedi, Zsolt – Körösi, András: Pártok és pártrendszerek

- az uralkodó és a helyi kultúra valamint a nyelvi-etnikai konfliktusok
- a világi állam és az egyház(ak) közötti konfliktus
- agrárium és az ipar ellentéte
- tőke-munka ellentét

Megjegyzendő, hogy ebben a felosztásban ipar és tőke szinonim fogalmaknak tekinthetők, így súlyozottan érintettek az ellentétek kiéleződésében. Láthatóan a gazdaságban fejlődnek ki a felek közötti ellentmondások. Fentebb 1.1.1. alatt utaltunk a társadalmi nagycsoportok lehetséges elnevezéseire. Ha az ún. állampolitikai döntések irányából közelítünk, azt látjuk, hogy vannak előnyben vagy hátrányban részesített, közismert névvel jelölt csoportok (pl. földbirtokosok, iparosok, keresztény középosztály, kereskedők, munkásság), másrészt az egyes emberek, akik saját helyzetükhöz az arisztokrata, nemes, munkás, paraszt, polgár stb megnevezést használják. A társadalmi tagoltságot akként fejezik ki, hogy az egymással konfliktusos politikai ideológiák bevált sémáival struktúrálnak mutatkoznak meg. A magyar kultúrában kitüntetett szerepet játszó irodalom gyakran sugalmazott történelem- és társadalomképeket, melyek jelentősen befolyásolták és tudatosították a társadalom valós szerkezeti elemeit. Ilyennek tekinthető Szabó Dezső munkássága, aki – a történész Szekfű Gyulával együtt – megkerülhetetlen tárgyalt korszakunk megértéséhez. A törésvonalak irodalmi ábrázolásai szétszakíthatatlanul és korhoz kötöten mutatják meg a társadalom rétegei életét, konfliktusait, hétköznapi világukat (pl. Szabó Dezső: Az elsodort falu c. műve vagy Németh László 1928-ban papírra vetett sorai: „Az irodalom kéri a társadalom tudatalatti kívánságait [de mire ezek megvalósulnak] maga már új hiányokat jelez s új vágyakkal vajúdik.”) Visszatérve kiindulópontunkhoz a négy törésvonal lényegileg és „egy szóban” fogalmilag etnikai, vallási, város-vidék és osztálykonfliktus. Ebből az első ebben a dimenzióban nem látjuk bizonyítottan. Ha az ideológiailag létező politikai antiszemitizmus felől nézzük az első törésvonalat, akkor az – időben elsőként keletkezésként – még a dualizmus korában gyökerezik, az Istóczy Győző-féle Antiszemita Párt jelentkezésével. További specialitását az adja, hogy egyszerre tűnik érdek- és értékalapú ellentétnek, mely a funkcionális dimenziójú konfliktusok két különböző típusát jelenti. Az érdekalapú, oszloposodó ellentét a törésvonal mélyülését mutatja, a „speciális nyereségek és veszteségek” rovatát. Az értékalapú ellentét maga az ideológiai konfliktus a történelem értelmezéséről, az erkölcsi meggyőződésről, a magyarsághoz tartozás komplex elkötelezettségéről. A '20-as évek magyarországi pártjaira kivetítve a törésvonalak átformálódhattak politikai ellentétté. Ehhez olyan parlamenti és azon kívüli eszközök álltak rendelkezésre mint az ellenzéki pártok szövetségkötése, az érdekartikulálás (képviselői indítvány, törvényjavaslat beterjesztése, interpelláció, bizottsági munka stb), külső szervezet (hálózat) kialakítása, ellentétek tompítása vagy éppen túldimenzionálása. Ezek elvi lehetőségként jöhettek számításba. A bethleni

Osiris Kiadó 2001

- Gombár, Csaba: Törésvonalak
2000: irodalmi és társadalmi havi lap
2005/6: 3-17.
letöltve: 2021.01.15.

konzolidációs időszakban (1921-1931) úgy a polgári pártok mint a szocdem párt mérvadó ellenzéki pártokként, ha kevésbé tudták is befolyásolni az eseményeket, de hatásosan jelenítették meg az általuk képviselt törésvonalak adott pólusát. (A polgári pártok országgyűlési képviselői inkább jogi végzettségűek mintsem tőkés vállalkozók).

Az ellenfél és az ellenség problematikája

Az 1920-as nemzetgyűlési választásokról a szociáldemokraták távol maradtak. Az 1921. decemberi Bethlen-Peyer paktumig „politikai páriáknak” számítottak 1918/19-es szerepvállalásuk miatt. A politikai karanténból kikerülve, konstruktív ellenzéki politizálást folytattak. A polgári pártokat is ellenfélnek tekintették a köztük húzóó és tételezett munka – tőke törésvonal mentén. Mivel egyiküknek sem volt lehetősége érdemben befolyásolni az országgyűlés működését – és ez végighúzóó a rendszer egészén-, taktikai együttműködésben gondolkodtak. A kormánypártok vagy a kormányt kívülről támogató pártok gyakran tekintettek a parlamenti ellenzékre ellenségként. Ez főleg az 1939 utáni ciklusban vált akuttá. A politikai rivalizálás minden pártrendszer szükségszerű és immanens alapvonása. A Horthy-rendszerbeni országgyűlési választások kampányai sem nélkülözték az ellenséggyártást. A politikai riváliból tételezett politikai ellenség lett, aki ebben az értelmezésben nemcsak hogy van, de volt és lesz mint negatív konstrukció. Az országgyűlésben főleg a hozzászólások, interpellációk, bekiabálások tartalmaztak „negatív perszónifikációt”. A hangnem változása, a durva és sértő kifejezések használata, gyakorisága az 1939 utáni országgyűlés egyes szélsőjobb pártjai képviselőire lesz inkább jellemző.

A jogi felsőoktatás és intézményei (1920-1944)

„A két háború között a katolikus egrri joglíceum és az 1919-ben Miskolcra átmenekített eperjesi ág. hitv. evangélikus egyházkerületi mellett a kecskeméti református jogakadémia élt csupán. Rövid ideig működött ugyan a pécsi katolikus püspöki, továbbá a sárospataki református, sőt a Hódmezővásárhelyre áttelepült máramarosszigeti református jogakadémia is, de 1924-re valamennyi beszüntette tevékenységét. [...] A három felekezeti jogiskola működését a két háború között a hiányos anyagi feltételeken túl rendkívül negatívan befolyásolta az egyházak és a kultuskormányzat közötti állandó kötéshúzás. A közoktatásügyi miniszter például évente határozta meg, s olykor különbözöképpen a felvehető hallgatók létszámát.”²⁴ – írja Halmai István

Az 1920. évi XXV. tc. a tudományegyetemekre, műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozásról hangzatos nevet viselte, de a köztudatban a mai napig numerus clausus (zárt szám) törvényként említik. Az általános indokolásban szerepel a következő kitétel: „Óvakodnunk kell attól, hogy a Magyarországon, már most is nagyszámú szellemi proletariátust ezentúl is szaporítsuk.” A képviselőházi

²⁴ Halmai, István: A kecskeméti református jogakadémia a polgári kori jogfőiskolák rendszerében 1875-1944. Publikacio.uni-eszterhazy.hu Letöltve: 2021.01.15.

vitában az egyik legtöbbet visszatérő kifejezéssé vált a „szellemi proletariátus” jelzős szerkezet. Maga a törvény ugyan egy szót sem ejt a női hallgatókról, de az általános indokolásban egy bekezdés erejéig tárgyalja, hogy rendes vagy rendkívüli hallgatókként felvehetőek és a tanszabadság részének gondolván az egyetemi karok kompetenciájába tette át a döntés jogát. A vitában többen megfogalmazták kételyeiket, olyan is akadt, aki „Főzőkanalat nekik!” beszólást engedett meg magának.

A numerus clausus törvény a frankhamisítási botrány során kap majd nagyobb figyelmet, amit a kormányzat (Bethlen és Klebelsberg) 1928-ban csak törvénymódosítással tudott kezelni elkerülve a nagyobb bajt, a népszövetségi fórumon történő nyilvános elítéltetést.

Még 1920. decemberében vetődött fel, hogy a budapesti egyetem, melyet főleg a jogi kar oktatói katolikusnak tartottak, vegye fel az alapító Pázmány Péter nevét. Ezzel szinte párhuzamosan a debreceni egyetem Tisza István nevét kívánta felvenni. Itt nem esett szó se Tisza református egyházban betöltött szerepéről, se a kálvinista szellemiségről. A pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem először és átmenetileg a fővárosban működött, de az 1921. évi XXV. tc-vel Pécs lett a székhelye, s máig itt fejt ki a jogi kultúrára is kiható tevékenységét. Ugyanekkor született döntés arról, hogy a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Szegeden nyerjen elhelyezést.

A Felvidék, Erdély és a Partium valamint a Délvidék jogi felsőoktatása 1920-1941 között

A Pozsonyi Királyi Jogakadémia már 1918-ban befejezte működését, az Erzsébet Tudományegyetem 1919 őszén az újonnan létrejött utódállam Csehszlovákia pozsonyi állami egyeteme lett összes ingó és ingatlan vagyonával. Az Eperjesi Evangélikus Joglíceum is 1919-ben költözött át Miskolcra. A Kassai Királyi Jogakadémia bezárására a 276/1921. sz. csehszlovák kormányrendelet adott utasítást 1922. július 31. napjával. Ugyanez a rendelet záratta be de iure a Pozsonyi Királyi Jogakadémiát annak de facto 1918 végi ellehetetlenült működése lezárásaként.

A Felvidéken magyar tanítási nyelvű jogi felsőoktatási intézmény nem maradt. Ugyanez a kedvezőtlen kép tárul elénk a Délvidékkel²⁵ kapcsolatban.

A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság létrejöttével (1929-től Jugoszlávia) e terület elnevezése Vajdaság lett. „A mai Vajdaság területén nem létezett egyetem – egészen 1920-ig, amikor a Belgrádi Jogi Kar egy kihelyezett tagozatot indított Szabadkán. Ennek célja volt, hogy azzal is erősítse az újonnan alakuló valóságot, hogy a Szerbiához (azaz Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz) csatolt terület legészakibb magyar többségű városában induljon szerb nyelvű jogi oktatás. A párhuzamos magyar oktatás látókörön kívül volt. A földrajzi és gazdasági logikából az következett volna, hogy a Szabadkai Jogi Karra járjon a legtöbb vajdasági magyar joghallgató. Nem így alakultak azonban a dolgok. A friss helyteremtő (és kiszorító) szerb nemzeti lendület hangulatkörnyezete idegenebb volt a magyar diákok számára, mint a

²⁵ A Délvidék az Osztrák-Magyar Monarchia idején a Száván-Dunán túli területeket jelentette, mely politikai tájnévként Fiumétól a Bánátig terjedt. A két világháború között viszont Délvidéken, az 1941-es területfoglalások fényében a Muraközt, Baranyát, Bácskát értették.

zágrábi hagyományos horvát környezet vagy a belgrádi hagyományos szerb környezet. A két világháború között Zágráb volt inkább vonzó, de Belgrádban is szépszámú magyar egyetemista tanult. 1941-ig működött a Szabadkai Jogi Kar.”²⁶

Végül Erdély és a Partium, a Romániához csatolt országrészek jogi felsőoktatásáról néhány tényadat: „a tágabb értelemben vett Erdély területén a nagyváradi Királyi Katolikus Jogakadémia, a máramarosszigeti Református Joglíceum, valamint a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara biztosított jogi oktatást. A jogakadémiához képest a tudományegyetemi képzés nem négy, hanem öt évet ölelt fel, és a „jogtudori”, azaz állam és/vagy jogtudományi doktori cím megszerzésével zárult. A jogakadémiai végzetek általában az államigazgatásban helyezkedtek el, míg az egyetemet végzetek a pesti vagy a marosvásárhelyi ügyvédvizsgáló bizottság előtt tett sikeres vizsga után ügyvédi pályára is állhattak.”²⁷

Végig különbséggént jelentkezett a jogi karokra való bejutás a nők esetében. Az anyaországban 1918 őszén a Károlyi-kormány engedélyezte, hogy nők is beiratkozhatnak az egyetemekre és a jogakadémiákra. Ez az elszakított, román uralom alá került országrészekre már nem fejthetett ki joghatást, de a bevezetésre került új jogrend mellett lehetőség nyílt – mintegy hallgatólagosan – a női hallgatók felvételére. „Az 1919-1922 közötti átmeneti időszakban mindhárom erdélyi jogi képzőhely (a kolozsvári tudományegyetem, a nagyváradi Katolikus Jogakadémia, illetve a máramarosszigeti Református Joglíceum) folytatta működését, noha eltérő formában: a kolozsvári és a nagyváradi intézményeket átvette a román állam, a máramarosszigeti jogakadémia – felekezeti intézményként – nem került állami fennhatóság alá, azonban működése ellehetetlenült. A marosvásárhelyi ügyvédvizsgáló bizottságot a román kormányzótanács felszámolta, ügyvédi vizsgára csak Kolozsvárott lehetett jelentkezni. Míg az 1920/21-es tanévben a nagyváradi jogakadémiára két diáklány, a máramarosszigetire pedig egy iratkozott be az első évre, a kolozsvári forrásokban még nem sikerült külön női joghallgatók nyomára bukkanni.”²⁸

A máramarosszigeti joglíceum előbb Hódmezővásárhelyre, majd Kecskemétre költözött, ahol beolvadt az ottani református jogakadémiába 1924-ben.

A megmaradt „két pillér”, a nagyváradi katolikus jogakadémia és a kolozsvári Ferdinand Tudományegyetem két világháború közötti szerepe egyfelől minden tiszteletet megérdemelt, másfelől nem nélkülözi azt a sokszor heroikus küzdelmet, amelyet a jogi oktatás megtartása érdekében folytattak.

„A nagyváradi jogakadémia női hallgatói túlnyomó többségben a helyi román értelmiségi családokból kerültek ki, illetve a források két zsidó nemzetiségű diáklány, a máramarosi

²⁶ Várady, Tibor: Magyar nyelvű egyetemi oktatás az Újvidéki Jogi Karon. Korunk 2020. március 42.

²⁷ Kokoly, Zsolt: Női hallgatók az erdélyi jogi oktatás történetében. Korunk: 2020. március 35.

²⁸ im. 37.

„A máramarosszigeti református jogakadémia elmenekülésével az addig hárompillérű erdélyi jogászképzés kétpilléressé vált (jogi oktatás folyt ugyanakkor a korabeli Románia területén Bukarestben, Iași-ban és Csernovicban is).”^{uo}

Hoffman Margit és a bihari Székely Emília nevét is feljegyzik. 1932-ben az intézmény elnyerte az addig csak egyetemeknek fenntartott „jogtudori”, azaz doktori cím megítélésének jogát, így hat diáklány jogtudományi, egy pedig államtudományi doktori címet szerzett. 1934-ben azonban a nagyváradi jogakadémia másfél évszázados története lezárult (utolsó tanévében 67 női hallgatója volt), mert beolvadt a kolozsvári tudományegyetem Jogi Karába, így az erdélyi jogi oktatás Kolozsvárra összpontosult. A női joghallgatók szempontjából a kolozsvári tudományegyetem a korabeli romániai egyetemek rangsorában egyes források szerint a leggyengébben reprezentált volt: míg Bukarestben 17%, Iași-ban, Csernovicban és Nagyváradon pedig 10% körüli a diáklányok részvétele, addig Kolozsvárott az 1920-as évek közepéig ez az arány csak 2% körül mozgott. [...] A két világháború közötti kolozsvári jogi oktatás sajátosságainak köszönhetően (mind a régi – osztrák mintájú – tanmenet szerinti állam, illetve jogtudományi címet, mind a román – francia mintát követő – ókirályságbeli „licenciátusi” címet meg lehetett szerezni), az egyetemi évkönyvek diáklistán áttekintve azonban úgy tűnik, a diplomát szerzett női joghallgatók többsége a jogtudományi doktori vizsgával zárta egyetemi tanulmányait. A korabeli egyetemi évkönyvek csak nemzetiség és felekezeti hovatartozás és nem anyanyelv alapján sorolták be a diákokat, így ezen statisztikák alapján a kolozsvári egyetemen diplomát szerzett női hallgatók nagy része román és zsidó nemzetiségűként szerepel (ez utóbbiak esetében feltételezhetően magas lehetett a magyar anyanyelvűek aránya), őket követték a magyar, illetve jóval kisebb arányban a német nemzetiségűek.”²⁹

A statisztikák összeállítása nemcsak szakmai, oktatáspolitikai kérdés, hanem vegytiszta politika is. Erdélyben, a hivatalos román politika igyekezett „összeugrasztani”, vizályt szítani az ottani magyarság és székelység valamint a döntően magyar nyelvű (kivéve a Máramaros vidéke) asszimilálódott zsidóság között. Ez tápot adott 1940-1944 között a magyar politikai vezetőréteg sérelmi politikájának, miközben a faji törvények amúgy is felszámolták a zsidóság egyenjogúsági jogait.

VI. A jogalkotás szerepe az ország gazdasági-kulturális- szociálpolitikai szanálása jegyében (1920-1931)

Ebben a fejezetben három³⁰ problémakörre koncentrálni szeretnénk bemutatni a jogi kultúra és a jogalkotás egymásra hatását, különös tekintettel a konzervatív értékrendre, a társadalmi feszültségekre és a kultúrfölény-gondolatra.

²⁹ im. 38.

³⁰ A három problémakörre való korlátozás/szűkítés nem jelenti azt, hogy az akkori magyar társadalmon belül ne lett volna még számba vehető konfliktushalmaz. Itt van mindjárt a jogi kultúrában, a jogtudatban jelentkező, az államformával és az állami főhatalom gyakorlásával összefüggő köztársaság versus királyság, s ha az utóbbi, akkor nemzeti király szabad királyválasztással vagy jogfolytonosság és a Habsburgok (ezt az antant „nem pártolta”) vagy ideiglenesség. /Azt mondják semmi sem olyan állandó, mint amit az ideiglenesség jegyében hoznak létre. A kormányzói tisztség ilyennek tekinthető. Áttételesen, az egyes kérdéskörökön belül próbáljuk jogtudati hatásaikat felmérni és kimutatni./ De ilyen a nemzetpolitikának nevezett határon túli magyarság ügye, mert Trianon következménye az anyaország és az utódállamokbeli magyarság viszonyrendszere is. Ebben a kérdésben a politikai-hatalmi eliten belül erős konszenzus jutott eredményre.

Ez szerkezetileg és koncepcionálisan az alábbiakat jelenti:

- földkérdés, birtokpolitika és a parasztság;
- az oktatásügy modernizálása és az értelmiség;
- szociális feszültségek és igazságtalanságok kezelése.

Fentebb említett problémakörök még ennél is kiterjedtebb és általánosítottabb formában történt megjelenítője Szabó Dezső volt: „ő rakta le a gondolati alapjait, igen részletesen is kifejtve cikkek és tanulmányok hosszú sorában. Elnagyoltan regényeiben is megtalálható. Politikai program volt ez elsősorban, de semmiben sem hasonlított a szokványos pártprogramokhoz. Ám elvont eszmeiség, doktrinér széplelkűség sem volt benne semmi. Az ország állapotának felméréséből született, – ez volt az első, fő vonalaiban teljes, kíméletlenül szókimondó magyar számbavétel a huszadik században. Így jellegzetessége s ezzel újsága éppen az volt, hogy nem ilyen vagy olyan világnézet alapján, hanem konkrét magyar problémákra igyekezett konkrét, a magyar viszonyoknak megfelelő megoldásokat találni.”³¹

³¹ Gombos Gyula: A harmadik út
Gombos (1990) Püski Budapest, 1990 8.

Továbbá: „Csak dióhéjban leszűrve is látszik, milyen átfogó volt e Szabó Dezső-i program.

1. Gazdasági és társadalmi téren a radikális földreform lett az első követelmény: minden 500 holdon felüli – világi és egyházi – földbirtok felosztandó. De nem elég a földet odaadni a parasztnak, gondoskodni kell arról is, hogy a szükséges beruházásokhoz – lakóház, felszerelés, állat, vetőmag – megfelelő feltételekkel hitelt kapjon. E reform szerves része kell legyen a telepítés: a magyar falvak földnélküli fölöslegeit Budapest környékére, a határok mentére és a Dunántúlra kell telepíteni, hogy a magyarság az ország területét nagyobb hézag nélkül magántulajdonként és egészében birtokolja. A gazdasági élet, beleértve a bankot, az ipart és a kereskedelmet is, szövetkezeti rendszerre szervezendő át. De e szövetkezetek nem lehetnek az állam vállalkozásai, csak az érdekelteké.
2. A kultúra terén a legfontosabb teendő a közoktatás átszervezése. Itt két követelményt kell érvényesíteni. Az egyik: biztosítani kell a parasztság és a munkásság fiainak szabad felemelkedését és képzettséget igénylő pályákra és az ország közéletébe. Így a tanítást ingyenessé vagy majdnem azzá kell tenni. A másik: a tananyag és a tanítási módszerek úgy alakították át, hogy a magyar lelkület és gondolkozás minél természetesebben találjon magára bennük. A magyar nyelv és irodalom legalább akkora helyet és időt kapjon a tantervben, mint a francia nyelv és irodalom a franciában. S a kiválóbbak külön képzésének és szellemi gondozásának, hogy tehetségük minél szabadabban bontakozhassék ki, Collegium Hungaricumokat kell felállítani többhelyt az országban nagyobb tájegységek szerint. Az állam és az egyház intézményesen szétválasztandó. Az egyház nem avatkozhat be az állam ügyeibe, de az állam sem az egyházakéba. E szétválasztáson túl azonban az egyházak önkormányzata legyen sérthetetlen.
3. A politika terén egy új népképviselői rendszer bevezetése a legfontosabb. Ez gyakorlatilag kikapcsolná a politikai pártokat. A földrajzi, néprajzi, termelési viszonyokat figyelembe véve, az ország bizonyos számú kerületre osztandó fel. Ezen belül minden foglalkozási ág megszervezné önmagát. E szervezetek politikailag választási kollégiumok, gazdaságilag szövetkezetek. Mint választási kollégiumok a népképviselői alapszervei. Ezek választják meg és küldik be képviselőiket a helyi a helyi ügyekben illetékes kerületi parlamentbe, ez viszont a saját kebeléből küld képviselőket az ország törvényhozó testületébe, az országos parlamentbe. Mindkét fokon a képviselők mandátuma bármikor visszavonható. A választás titkos e népképviselői rendszer minden fokán, s minden 24 éven felüli dolgozó nő és férfi szavazati joggal rendelkezik. Csak így érhető el, hogy az egész dolgozó nép saját sorsát intéző nemzet legyen. S mivel a szellemi szabadság előfeltétele minden más szabadságnak, alaptörvénnyel biztosítandó a sajtó- és véleménynyilvánítás szabadsága.
4. A külpolitikában a fő cél a konföderáció megteremtése kell legyen. Ez a Németország és Oroszország közt élő népeket függetlenségük védelmére közös szolidaritásba fogná össze. Főbb elemei: közös katonai védelem, egyetértésben irányított külpolitika, gazdasági együttműködés. De addig is, míg ez létrehozható, olyan külpolitika alakítandó ki, mely az országot nem teszi sem Németország, sem Oroszország zsákmányává, viszonylagos védelmet jelent mindkettővel szemben, s kíméletet biztosít a magyar kisebbségeknek a szomszéd országokban. E külpolitika kívánja meg elsősorban a hadsereg átszervezését. Azzal a céllal, hogy minden irányítótestületével és egész szellemében a magyar önvédelem fegyveres szerve

Németh László reformprogramja szinte tükörképe ennek, azzal a nagyon lényeges többlettel, amit ő minőségeszménynek nevez, fog fel és ad hozzá a '30-as években. Igaza lehetett Gombos Gyulának: „csak Szabó Dezső és Németh László elképzelései alkottak szerves és összefüggő egészet, részletekbe menően átfogó programot adva ahhoz, hogy miként és mivé kéne átalakítani az országot.”³² Persze a valóság ennél sokkal sötétebbre sikeredett: a rendszer nem tudta átlépni saját árnyékát, reformjai korlátozottak, a rezon pedig korlátolt maradt a maga egészében.

Földkérdés és birtokpolitika a parasztság lecsendesítéséért

A korábbi modernizációs előrehaladás és kapitalizálódás ellenére a két világháború között a magyar társadalom fele még mindig mezőgazdaságból élt, vagy abból próbált megélni, ugyanakkor néhány ezer nagybirtokos család birtokolta a földterület közel felét.³³ Ez olyan nagy horderejű társadalmi kérdés volt, hogy az I. világháborút követő esztendőben rövid idő alatt háromszor is napirendre került. S ahogy már említettük, bár Európán egy földreformhullám haladt végig, mégis akadtak kivételek. A német (elsősorban porosz) és a magyar nagybirtokos elit el tudta kerülni, hogy radikális földosztás érintse a birtokait. Németországban az 1919-es földreformtörvény következtében körülbelül egymillió hektárt osztottak szét, de ez is elhúzódott majdnem egy évtizedig.³⁴ Hasonlóan elhúzódott az 1920-as magyar földreform végrehajtása. Az arisztokrácia igazi sikere abból adódott, hogy míg 1919 elején, a polgári demokratikus forradalom idején beleegyezett a nagybirtok 500 holdon (285 hektáron) felüli részének kisajátításába, később erről a birtokhatárról hallani sem akart.³⁵

A forradalmak tapasztalataiból ugyanakkor a nagybirtokosok is okultak, belátták, hogy földosztás nélkül a parasztság nem lesz lecsendesíthető, de az e célra igénybeveendő földterületet minimalizálni akarták.³⁶ Amikor megérezték, hogy az antant hatalmak partnerként kezelik őket, egyre inkább ellenálltak a tulajdonviszonyuk radikális megváltoztatásának. S ezzel együtt a kigazdatársadalmat vezetésre és irányításra szoruló osztályként kezelték. Hiába nyerte meg az 1920. évi nemzetgyűlési válassztásokat a gazdatársadalmat képviselő Kigazdapárt, radikális földreformprogramját nem tudta törvényerőre emelni a tradicionális elitesz csoportok ellenállása miatt.³⁷ Az 1920. december 7-én

legyen. S e mellett s ennek részeként: a magyar nyelv, a magyar öntudat és magyar kultúra legszélesebb körű iskolájaként. im. 8-9.

³² Im. 11.

³³ Gunst, Péter: A magyar agrártársadalom 1919-1945 között. In A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadulásától napjainkig. Szerk. Guszt Péter. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 233-235.

³⁴ Brassley, Paul: Land reform, 151.

³⁵ Nagy, József: Földbirtok-politika Magyarországon a két világháború között. Eger, EKF Líceum Kiadó, 2003. 11-12. Varga Zsuzsanna: Kihívások és válaszok: két földreform Magyarországon a XX. század első felében. In A két somogyi földosztó miniszter Szerk. Bősze Sándor: Nagyatád, Nagyatád város Önkormányzata, 2014. 7-28.

³⁶ Püski, Levente: Az agrárkérdés a harmincas évek Magyarországon nagybirtokos nézőpontból. In Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben I. Szerk. Püski Levente – Timár Lajos – Valuch Tibor. KLTE Történelmi Intézet Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszék, Debrecen 1999. 115-122.

³⁷ Sipos, József: A Kigazdapárt fejlődése, struktúrája és eszmerendszere 1918-1922. In Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben. Szerk. Valuch Tibor. Osiris – 1956-os intézet, Budapest, 1995. 422-429.

kihirdetett törvény, melyhez a Kisgazdapárt vezetője, Nagyatádi Szabó István adta a nevét, egy szerény mértékű s elhúzódo földreformot eredményezett.³⁸ (Valójában Rubinek Gyula készítette elő az OMGE megbízásából a később elfogadást nyert törvényjavaslat-módosításokkal elfogadott szövegét.)

Az ország termőterületének 8,5%-át, 1,27 millió katasztrális holdat érintette, s így az 1000 holdon felüli birtokokra eső földterületnek 14, s az 500-1000 holdas birtokok földállományának csak 5,5%-os csökkenését eredményezte. Elsősorban hadirokkantak, hadiözvegyek, felnött hadiárva, továbbá föld nélküli mezőgazdasági munkások, törpebirtokosok, összesen 425 ezer család jutott földhöz. Továbbá 160 ezer fő kapott házhelyet. A földreform a hozzátartozókkal együtt több mint kétmillió embert érintett, tehát az össznéesség egynegyede földhöz jutott, magántulajdonossá vált.³⁹

Ugyanebben az évben, 1920-ban teremtődött meg a jogi alapja egy sajátos új birtoktípusnak. 1920-ban Horthy Miklós kormányzó megalapította a Vitézi Rendet.⁴⁰ Olyan személyeket avattak a rend tagjaivá, akik az első világháborús harcok során kimagasló tetteket hajtottak végre, vagy egyéb módon tűntek ki a magyar nemzet szolgálatában. Tagjai vitézi telket, azaz földbirtokot is kaphattak és a „vitéz” előnevet is használhatták.

Hogyan történt a vitézi telek alapítása? Kizárólag „államfői adományozással, azaz ingatlanokból, amelyeket magánszemélyek, köz- vagy magántestületek e célra felajánlották vagy egyébként rendelkezésre álltak. Az államfő jóváhagyásával bárki alapíthatott vitézi telket, így a tulajdonos is saját ingatlanából az öröklési jog egyéb előírásaira tekintettel (leszármazói kötelezés, házastárs közszerzeményi igénye stb.) A vitézi telek elidegenítési és terhelési tilalommal volt korlátozva. Mivel vitézi telek csak >>a magyar állam védelmében kitűnt feddhetetlen hazafiak részére a haza hálája jeléül meghatározott közszolgáltatások teljesítésének kötelezettségével adományozott ingatlan<< volt, s ez oszthatatlanul szállt át a telek átvételére alkalmas örökösekre. 1920-30 között a vitézzé avatottak kevesebb mint harmada (31%-uk) rendelkezett vitézi telekkel.”⁴¹

A Horthy nevével összekapcsolódó államrezon egyik tartópillére a nagybirtokokon, a másik pillére a nagytőke gazdasági hatalmán nyugodott. A politikai uralomban arisztokrata hegemonia valósult meg – nem feledve, hogy a pénz- és ipari tőke prominensei elvileg éppúgy ennek az elitnek voltak a legalacsonyabb rangú, bárói, tagjai – de ekkor még kisebb, majd növekvő mértékben az úri középosztály is beleszólni igyekezett a fontosabb

³⁸ Gunst, Péter: Az 1920. évi földreform – politikai nézőpontból. In Agrártörténet – agrárpolitika. Tanulmányok Szuhay Miklós emeritus professzortiszteletére. Szerk. Búza János – Estók János – Szávai Ferenc – Varga Zsuzsanna. Budapesti Corvinus Egyetem–Budapesti Közgazdaságtudományi Alapítvány – Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kara, 2006. 245-258.

³⁹ Szuhay Miklós: A magyar mezőgazdaság a két világháború között. In A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Szerk. Gunst Péter Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 209-229.

⁴⁰ A 6650/1920. M. E. rendeletet aztán megerősítette az 1920: XXXVI. tc. 77. paragrafusa is. In Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár 1920. évi törvénycikkek. Franklin-Társulat, Budapest 1921.

⁴¹ Aparicio, Zoltán Gergely – Kocsis, Zsolt László: Az időleges tulajdon jellegzetes esetei a magyar magánjogban 1945 előtt különös tekintettel a hitbizományra. JURA 2019/1: 189.

nemzetpolitikai kérdésekbe. Gombos összegzése erről: „minden fontosabb kérdésben a végső szót végig a nagybirtok – lényegében az arisztokrácia – mondta ki.”⁴²

A jogi kultúra szemüvegén keresztül nézve a dolgokat, egyet érthetünk azzal, hogy a korabeli életviszonyaik következményeként „helyenként nagy vagyonbeli eltérésekkel is, sajátos egyöntetűséget viselt magán, ami szembetűnően különböztette meg a társadalom többi részétől. Egyöntetűvé tette a többi közt az az alapfelfogása, hogy a föld a legfőbb érték. Ez éppúgy meghatározta a százholdas nagygazda gondolkodását, mint a földnélküli sommását. Még mélyebb egyöntetűség származott hagyományos kultúrájából. Kultúrán [...] kell érteni, [...] mely a nemzeti magas kultúrának kezdetben többnyire alapját szokta képezni. S mint minden élő kultúra, ez is szokásba, viselkedésbe, magatartásban írottan határozta meg az emberi együttélés szabályait, jobban, mint bármely írott törvény. Azt, hogy mi a szép, mi a jó, mi a bűn, s milyen az Isten; és, hogy miként szól az emberhez a természet, a mindenség és mit mond neki a halál. Világ szemlélet volt ez, abban az elemi értelemben, hogy az ember teljes világát, s az azon túllévőknek hitet igyekezett a maga módján felfogni. S ez a maga módján volt benne a magyar. Bár ez nem tekinthető minden mástól eltérően kizárólagosnak, hiszen egy nagyobb táji és történeti – közép-kelet-európai – környezetben keletkezett és élt, mégis megvolt a maga külön ötvözete. Mindez együtt fejeződött ki dalaiban, táncaiban, költészetében, kézműves művészetében, s talán még ennél is fontosabbnak: hatalmas szókincsű nyelvében, s e nyelv érzékletes kifejező erejében. Persze, a parasztság mindezt nem valami történelmi hivatást tudatosan teljesítve őrizte meg, csak kénytelen önvédelemből: sok évszázados elnyomás kiszolgáltatottságában embersége védelmére mást nem tehetett. S nem e kultúrája, amit épp a két háború közt fönről leszálló talmi kulturális hulladék már eléggé kikezdett, tette elmaradottá, hanem társadalmi helyzete és gazdasági körülménye, s amit így még is megőrzött, egész lelkülete, az vált jó részt idegenné a társadalom többi részének. Erről a parasztság nem tehetett, a társadalom többi része annál inkább.”⁴³

Ennél lényeglátóbb módon nehéz lenne összefoglalni a paraszti jogtudat általános állapotát, s éppen ezt az attitűdöt fogja a '30-as évek népi szociográfiája képileg érzékletes módon feltárni, a népi írók pedig programot kínálnak az éledő paraszti öntudat fejlesztéséhez a kulturálódás mikéntjeihez, szociális helyzetük lényeges javításához. Az állami szociálpolitika mankója nagy késéssel fog csak a parasztság javára működni.

Az elhúzódozó földreform ugyan átmenetileg nyugtatóan hatott a parasztságra, de az ún. juttatott telek és a családi birtok (mely oszthatatlan volt, ezért a nép körében paraszti hitbizomány volt a neve) szinte előfeltételezte az eladósodást. A felvett hitelek terhei a nagy gazdasági világválság idején váltak működést bénítóakká. A földreform negatív következményei, párosulva a '30-as évek új szellemiségével megroppantották a statikusnak tételezett paraszti jogi kultúrát a jogtudat oldaláról nézve.

⁴² Gombos (1990) 60.

⁴³ im. 62-63.

Az oktatásügy modernizálása a kultúrfölény-gondolat jegyében és az elitképzés. (Kornis és Klebelsberg)

A XX. század a XIX. század folyamatosságának letéteményese a tömeg, a tömegesedés és vele az egyfajta nivellátódást tekintve is. Az oktatás, elsődlegesen a népoktatás vált először tömegessé majd a folyamat – hol gyorsabban, hol lassabban – kiterjedt a középfokú s végül a felsőfokú tanulmányokra. Magyarország esetében 1945-ig ilyen áttörésre került sor az alsófokú népiskolai oktatásban a Klebelsberg – Kornis „tandem” kultuszkormányzat idején (1921-1931).

A közép- és felsőfokú oktatásban ennyire jelentősnek tekinthető mennyiségi változás nem történt, de mind létszámában mind minőségben elmozdulás figyelhető meg. Éppen a jogi oktatás az, ahol a reformok rendszeresen elakadtak (lásd előző fejezetben).

A kultúrfölény-gondolat mint jogtudati elem

A kultúrfölény-elmélet önmagában nem volt új ideológiai összetevő. Már a dualizmus államnemzet-értelmezésébe is belefért mint a magyarság nemzetszervező „kiválóságának” egyik eleme. 1920-ban az egymásnak feszülő politikai koncepciók közül a minél szélesebb körű restaurációban gondolkodó Bethlen nevével fémjelzett csoport kapott szakértelmiségi támogatást Szekfű Gyulától, Kornis Gyulától, Imre Sándortól, Fináczy Ernőtől stb, s ennek a tudóscsoportnak volt politikai képviselője és szószólója Klebelsberg Kuno.

Így válhatta fel az idejét múlttá vált államnemzet koncepciót a kultúrfölényre, műveltségi elitre és értelmiségi középosztályra (összefoglalóan szellemi elitre) alapozó, azt megvalósítani kívánt kultúrnemzet fogalma. Mindezt a keresztény-nemzeti gondolat keretezte be és a konzervativizmus eszméje itatta át. A fajvédelem beemelése Szabó Dezső közírói tevékenysége eredménye, míg politikai reprezentálása Gömbös Gyula volt.

Az átalakulni kényszerülő ország és lakossága jogi kultúrája, jogtudatossági komponense óriási kihívás elé került. A múltat kellett volna átértékelni (ahogy Nietzsche jellemezte saját korát a „minden érték átértékelendő” felhívásával), a jelenhez igazítani és átformálásához utakat és módszereket biztosítani. Mi sem bizonyítja jobban a formálódó keresztény-nemzeti ideológia elemeinek összetettségét, bonyolult belső áttételeit, mint az a kettősség, ami az egész Horthy-rendszeren végighúzódtott: a revízió és az irredentizmus fogalma és értelmezési tartományaik.⁴⁴

⁴⁴ „A közgondolkodást azonban természetesen továbbra is élénken foglalkoztatta a trianoni békeszerződés és annak remélt revíziója, a közhangulatot pedig továbbra is áthatotta az irredentizmus. S érdemes itt mindjárt röviden tisztázni a revízió és az irredentizmus fogalmát, a technológia eredetét és a két eszme egymáshoz való viszonyát. Az irredentizmus (redimo, emi, emptus [lat] = kivált, megvált; irredento [ol] = fel nem szabadított, meg nem váltott) olyan politikai törekvés, amely az idegen uralom alatt álló nemzeti területek visszaszerzését célozza. Az irányzat módszereiben lehet békés vagy erőszakot, célkitűzéseiben viszont mindig erősen voluntarista, hiszen megszerzendő lakosságot és területet ingatag, általában a régmúltba forduló, sokszor mítikus érvek alapján önkényesen határozza meg. Az irredentizmus első tételes megfogalmazását és politikai gyakorlatát az Italia Irredentea felszabadítását követelő 19. századi olasz egységmozgalom és az ún. Nagy-Románia-koncepció nyújtotta. A revizionizmust ezzel szemben (revisio [lat] = felülvizsgálat) kimondottan

Zeidler Miklós okfejtésével egyetértve a kormánypropaganda külföldnek szóló diplomáciai eszközökre építő revíziós külpolitikájával szemben ott állt a közgondolkodást és a közhangulatot átható művelődéspolitikával alátámasztott irredenta beállítottságú közvélemény.

Valahol itt lehet az eredője a nemzetpolitika fogalmának is. A Trianon miatti helyzet hozta létre az anyaország – határon túli magyarok dichotómiáját, melyet az egységes jogi kultúra érdekében óvni, ápolni, támogatni kellett. A hazai keresztény-nemzeti ideológiát, elemeivel együtt a határon túl is hirdetni és lehetőség szerint elfogadtatni kellett. A kultúrfőlény-gondolatot a kisebbségi helyzetbe kerültek művelődésével, programokkal, ösztöndíjakkal, támogatói hálózatok kiépítésével stb. lehetett körükben is elfogadtatni.

A felsőoktatáson belül a jogászképzés dominanciája megmaradt, melyet a középosztály és vele az értelmiség teljesen természetesnek tartott. A jogászi hivatáson belül – különösen hogy Trianont egy nemzet jogfosztásaként láttatták és értelmezték (és nagyjából-egészében ez igaz megfontolás) – a mentalitásban olyan nem kívánatos úrhatnám viselkedési elemek, fajbiológiából átszarmaztatott nézetek, a jogegyenlőséget kikezdő autoriter elgondolások stb. jelentek és erősödtek meg, melyek forrásvidéke a '20-as években keresendő. Kornis kultúrfilozófusként említett művében az állam fogalmát három mozzanatra bontotta: a hatalom, a jog és a kultúra elemeire. A hatalomból vezeti le az állam alapját, így ezzel együtt eszközfunkciója is van. A jog mint forma szabályozza a hatalom alkalmazását. A kultúra: cél, s mint ilyet a jogtól szabályozás alá vont hatalom szolgálja ki. Ebből vezeti le az állam etikai jelentőségét. Az állam fejlettsége mércéjévé kultúrával való átítatottságát, kultúrállammá válását teszi meg. Ehhez állami kultúrpolitika szükséges, ez lesz a legfontosabb tevékenységi köre, egy komplex kultúrprogram. Mivel a magyarság már több állam kisebbségeként egzisztál, a nemzeti érzés és az összetartozás tudatát Kornis az irredentizmus pedagógiájának hatékony kidolgozásában látja meg (állampolgári nevelés és jellemnevelés együttesen). Klebelsberg az anyaország felől nézve a kultúrfőlény elemeként veszi számba az általa körülírt neonacionalizmus elvét.

A dualizmus korából indul ki, amikor a magyar nacionalizmus Ausztriával a közjogi viszonyok, a nemzetiségekkel az államnemzet oldaláról nézve határozódott meg. Ezek mostanra (1920-as évek) külpolitikai kérdésekké módosultak, de a nemzeti kultúra szintjének emelése felől nézve a nép műveltsége kulturális demokráciához vezet – ahogy azt Klebelsberg elképzelte –, mely a kultúrfőlény biztosítója is. A neonacionalizmus ebből nő ki, de se nem sovinizmus, se rasszizmus még kevésbé fasizmus, sokkal inkább „>>a pozitív, az aktív, a

kompromisszumkész megközelítés jellemzi, amely egy adott eszme, szerződés felülvizsgálatát, újratárgyalását kívánja elérni. [...] szükségképpen megegyezésre hajló, érveiben és célkitűzéseiben az irredentizmusnál reálisabb és körszerűbb.”

Zeidler, Miklós: A revíziós gondolat
Kolligram, Pozsony, 2009 80-81.

produktív emberek<< és az állam segítségével megvalósítandó, átfogó modernizáció”⁴⁵ szándéka. Fizel Natasa kultúrnationalizmus-elméletnek nevezi.⁴⁶

A szociális igazságtalanságok és társadalmi feszültségek kezelése a jogalkotás útján a '20-as években

A kifosztott és gazdasági blokádnak tartott helyét kereső Magyarországnak a belső szociális problémái semmivel se maradtak le a külső gondok nagyságrendjétől. Ezt 1918/19 forradalmi lépései majd a vereség, a területelcsatolások és a részleges katonai megszállás mintegy beleégették a társadalmi tudatba.

A nemzetgyűlés a szociális problémák megoldására irányuló első lépésként a vázolt földreformtörvény előzményeként fogadta el az 1920. évi XXIX. tc-*ket* a halasztást nem tűrő sürgős esetekben házhelyek kijelöléséről és kishaszonbérletek alakításáról címszó alatt. A törvénycikk maga utal a majdan XXXVI. tc-*ként* hatályosuló a földbirtok helyes megosztását szabályozó rendelkezések késedelembe levőségére s éppen ezért viseli magán elnevezésként a „halasztást nem tűrő sürgős esetekben” kitétel. Hogy tűzoltásról van szó, az a záró 4.§-ből derül ki: elvileg hat hónapig érvényes és hatályos, ha törvény mást nem rendel. **1921**-ben a nemzetgyűlés az alábbi jogszabályok elfogadásával segítette a kormányzat még igen korlátozott léptékű és hatókörű „szociálpolitikáját”:

- XXXII. tc. a nemzeti hadsereghez tartozó hivatásos havidíjasoknak és hivatásos (önként továbbszolgáló) altiszteknek, valamint az említett személyek hátramaradottainak katonai ellátásáról.
- XXXVI. tc. állami kislakások építéséről
- LI. tc. a lakásépítés előmozdításáról (előző tc-*ket* egészíti ki és részletezi a rendkívüli adómentesség és a kölcsönök megszervezése módjait, feltételeit).

A törvényekkel pártolni kívánt intézkedések a politikai stabilitás és bizalom helyreállítása kezdő lépéseinek tekinthető a földreform- valamint a felsőoktatást érintő törvénnyel együttesen.

Az 1927-31 közötti szociális intézkedések

A húszas években a legjelentősebb előrelépést a társadalombiztosítás területén az **1927.** évi XXI. tc. hozta „A betegségi és baleseti kötelező biztosításról.”⁴⁷ Kidolgozója a korszak

⁴⁵ Ujváry, Gábor : Klebersberg Kuno megítéléséről és időszerűségéről Ujváry (2010) in A harmincharmadik nemzedék Budapest, 2010 57.

⁴⁶ Fizel, Natasa: Felsőoktatás-politika a Horthy-korszakban Fizel (2013) Közép-európai közlemények 2013/4: 71.

⁴⁷ 1927. XXI. tc. In *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár: 1927. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1928. 384-531.

legjelentősebb szociálpolitikai szakértője, Kovrig Béla volt.⁴⁸ Eredményeként jelentősen kibővült a biztosítottak köre, de a mezőgazdasági munkások kimaradtak belőle. A biztosítottak száma a törvény hatására elérte a 900 000 főt, mely csaknem egészében lefedte az ipari munkásságot. A fizetési járulék a jövedelem 7%-a, vagy a napibérosztályok alapján fizettek esetében az átlagos napibér 6%-a, felét a munkáltató fizette. A biztosítottat táppénz illette meg, ami a fizetés 55%-a volt, valamint ingyenes kórházi ápolás, háziorvosi gyógykezelés, ingyenes szülészeti és terhességi ellátás az utolsó hat hétre, valamint 12 heti szoptatási segély. Ezek kiterjedtek a családtagokra is. A kötelező társadalombiztosításból az állami és önkormányzati közalkalmazottak is kimaradtak. Nekik önkéntes formában 1921 óta létezett az Országos Tisztviselői Betegségélyezési Alap, ahol a járulék 2% volt. Számukra ingyenes volt a háziorvosi ellátás, a kórházi kezelés, a gyógyszerellátás, az üdülés, valamint kaphattak gyermekágyi támogatást és termelési segélyt is. A budapesti közalkalmazottak még 1916-ban létrehozták a Budapest Fővárosi Alkalmazottak Segítőalapját. Célja kezdetben a kölcsönfolyósítás és kulturálódás, művelődés szervezése. Az 1927-es törvény betegélyezési feladatot is adott részükre. A munkáltató fizette a baleseti biztosítási járulékot. Cserébe a munkavállalót ingyenes orvosi ellátás illette meg, és táppénz 20 héten át. Az özvegyi járadék a férj jövedelmének 20%-a volt. A törvény végrehajtását szervezeti szinten kezdetben az Országos Munkásbiztosítási Intézet, **1928-tól** az önkormányzati formában működő Országos Társadalombiztosító Intézet végezte. Itt lehetőség nyílt önkéntes biztosításra is. Helyi és központi szervekkel egyaránt rendelkezett. (Bizonyos foglalkozási ágakban – például vasút, posta, bányászat – létrehoztak külön biztosítási szervezeteket is.) A helyi szervek addigi önálló jogi személyiségét megszüntették, egyedüli jogalannyá az Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI) vált. Bár horderejében előző törvényektől elmarad, de mégis lényeges az 1927. évi XIX. tc. a falusi lakásépítést elősegítő építési hitelekkel szembeni követelések biztosításáról és behajtásáról.

A szociális kérdések kezelése: a szegényügy és az egri norma

Az első világháború, az azt követő forradalmak, a békerendezések még inkább középpontba állították a szegénypolitika, a szegénygondozás fontosságát. 1920-ban például 15-20 000 fő szorult országsszerte állandó közsegélyre, az évtized végén pedig számuk már meghaladta a 60 000-et (ebből egyedül a fővárosra 25 000 fő jutott).⁴⁹ 1929-ben a gondozásra szoruló gyerekek számát több mint 60 000-re becsülték. A meglévő szervezeti formák elégtelenek voltak. „A szegénypolitika viszonylag kevés figyelmet kapott, amit jól mutat, hogy annak intézését a minisztérium a felekezeti jellegű Szociális Missziótársulatra bízta, amely azonban képtelen volt megbirkózni a húszas évek eleji tömeges pauperizációból fakadó súlyos gondokkal.”⁵⁰ Az illetékes miniszter 1921 után a Szociális Missziótársulat 78 tagja mellett a debreceni református diakonisszaotthon 8 tagját bízta meg a szegényügy és a

⁴⁸ Kovrig Béla (1900-1962): szociológus, társadalomtudós, egyetemi tanár. Bethlen István személyi titkára 1923-ban, az OTI igazgatója. 1940-44 között a kolozsvári egyetemen töltte be különféle oktatói és vezetői tisztségeket. 1948-ban az Egyesült Államokba emigrált.

⁴⁹ Uo. 376.

⁵⁰ Uo. 375.

gyermekvédelem felügyeletével.⁵¹ A szociális kérdések kezelésére, új formák, szervezeti keretek kialakításra számos javaslat és kezdeményezés született. Hatásában legjelentősebb a P. Oslay Oszvald⁵² egri ferences rendfőnök nevéhez fűződő, ún. egri norma kidolgozása 1927-ben. Rendszerbe foglalta az adománygyűjtést, a rászorultak körét, a segélyezési formákat és azok szükséges nagyságát. Kívánatosnak vélte a különféle intézmények és a társadalom együttműködését a kérdésben. Jól látta, hogy a szegénygondozást a koldulás vagy annak adminisztratív szabályozása nem oldja meg. A szegénygondozásban nemcsak az anyagi javakkal való ellátást tartotta fontosnak, hanem a lelki gondozás szerepét is. Oslay rendtestvérei személyesen keresték fel a rászorulókat. Nemcsak felmérték azok körét, hanem aktív segítőmunkát is végeztek. Célszerűnek tűnik a fentiekben körül írt pauperitációt, szegénygondozást eufémizmustól mentesen is néven nevezni: Magyarország akkoriban a hárommillió koldus⁵³ országa volt. Oszvald atya, amikor a mindennapok során szembesült a koldulás aggasztó méreteivel és az erkölcsi gátlások leépülésével (az alamizsnát nem saját szükségleteire – étkezés, ruházkodás, higiénia – költi, hanem az alamizsnát (pl. a ruhaneműt) továbbadja, illetve alkoholra „váltja át”. Péter Oszvald 1927 elején javaslattal fordult Szmrecsányi Lajos egri érsekhez, hogy az egyház kezdettől meglévő karitatív tevékenységét új alapokra kellene helyezni. Az érseki jóváhagyás után Oslay atya nekilátott az egri normának elkeresztelt karitatív szegénygondozás rendszerének kidolgozásához. A város elsőként csatlakozott – innen az elnevezés is – a három pillérré épülő szegényügykezeléséhez, egy új típusú szociális igazgatás megteremtéséhez. A bevezetésre került egri norma három tartópillére az állam, az egyház és a helyi társadalom voltak. E gondozási-támogatási-együttműködési modell szervezeti kereteit a három pillér adta, „amelyek jellegükben is tükrözték a kezdeményezés hármasságát. A gondoskodás folyamatosságát a Szegénygondozó Hivatal, a tevékenységet önkormányzati szempontból irányító Szegényügyi Bizottság és a tényleges (érdemi) munkát végző Szegénygondozói Nővérek Társulata biztosította. Ez utóbbi szervezethez a feladatot vállaló további önkéntesek csatlakoztak.”⁵⁴ További előnyként könyvelhető el, hogy ez a fajta „személyre szóló, saját otthonban történő gondoskodás kímélte az emberi méltóságot, nem kényszerítette a rászorultakat nyilvános adománykérésre, hatóságok előtti megjelenésre. Hangsúlyos érv volt az Egri Norma mellett, hogy lehetővé tette az átmenetileg megszorult szemérmes szegények támogatását is.”⁵⁵ A kezdeményezést más városok is felkarolták, már-már mozgalmi jelleget öltött, de nem vált általánossá. Az egri kommunális szociálpolitika nyomán kibontakozó és a '30-as években a közsegélyezettekre szorulókat is magába foglaló adománygyűjtések, állami ínségmunkaakciók újabb normaváltozatokat (komáromi norma, Esztergár Lajos-féle pécsi szociálpolitika stb.) generáltak. A kortárs Nyisztor Zoltán prelátus szerint:

⁵¹ Csizmadia, Andor: A szociális gondolkodás változásai, 78.

⁵² Eredeti neve Oslay, József (1879-1962): ferences szerzetes, tartományfőnök.

⁵³ Kovrig, Béla: Katolikus demokratikus és szociális reformmozgalmak Magyarországon Kovrig (2019). Barankovics István Alapítvány. Gondolat Kiadó, Budapest, 2019 278-286.

⁵⁴ Stipta, István: Adalék a Horthy-korszak szociális igazgatásának történetéhez: az Egri Norma.
in Ünnepi kötet Dr Czúcz Ottó egyetemi tanár 70. születésnapjára
Szeged 2016 601.

⁵⁵ uo.

„Az Egri Norma tagadhatatlanul nagy lépés volt a szegénygondozás történetében, s mintául szolgálhat minden időknek. Lényege és zsenialitása abban rejlik, hogy egy közös mederbe tudta terelni az egyéni alamizsnálkodást (azzal, hogy felkérte a közönséget, ne adjon utcai kéregetőknek és házaló koldusoknak, hanem a Katolikus Karitásznak) a hatósági költségvetés szegényalap című tételével, továbbá bürokratikus vagy egyéni szeszélyre épült alamizsnálkodás helyett egységes és szakszerű, azaz környezettanulmányon alapuló szegénygondozást léptetett életbe, s a visszaéléseknek gátat vetett. A hatóság a szegénysegély átutalásával a Normához mentesült minden gondtól és munkától, a közönség pedig heti vagy havi megajánlás fejében, amiről egy igazolvány volt az ajtaján, megszabadult a házi zaklatástól.”⁵⁶

Az országgyűlés 1928. évi törvénycikkei a szociális igazságtalanságok és hátrányok csökkentésére

Számos újítást hozott az 1928. évi V. tc. a gyermekek, fiatakorúak, nők védelméről, de ezek csak az ipar területére vonatkoznak.⁵⁷ Cél lenne a 14 év alatti gyermekek foglalkoztatásának megtiltása a felsorolt ipari üzemekben. „Átmenetileg azonban addig, amíg a gyermekek mindennapi elemi népiskolai oktatása a betöltött tizennegyedik életévig ki nem terjesztik, a tizenkettedik életévüket betöltött gyermekek is foglalkoztathatók.”⁵⁸ A gyermekek, fiatakorúak és nők foglalkoztatásához orvosi igazolás volt szükséges, mely kimondta, hogy olyan munkát végeznek, mely egészségüket, testi épségüket nem veszélyezteti. A nőknek 12 hét szülési szabadságot írt elő, valamint a kisgyermekes anyáknak egyórányi szoptatási időt tett lehetővé munkavégzés közben. Rendelkezett az éjszakai munkavégzésről: „15. § A tizenhat és tizennyolc év közti fiatakorúakat, valamint a tizennyolc éven felüli nőket az üzemtulajdonos egyszerű bejelentés alapján éjjel is foglalkoztathatja, ha ez fenyegető baleset, vagy elemi kár elhárítása, illetve bekövetkezett üzemzavar, vagy elemi kár jóvátétele érdekében, avagy az üzemnek előre nem látható, időszakonként nem ismétlődő erőhatalom következtében előálló megszakítása esetében, illetve járvány esetén annak leküzdése érdekében múlhatatlanul szükséges. A bejelentést az éjjeli foglalkozás megkezdésétől számított huszonnégy órán belül kell megtenni.”⁵⁹ Az 1927. évi nagy jelentőségű szabályozás után hozták meg az 1928. évi XL. törvényt „Az öregség, rokkantság, özvegyesség és árvaság esetére szóló kötelező biztosításról”.⁶⁰ A mezőgazdasági munkásokra ez a szabályozás sem terjedt ki. A nyugdíjkorhatárt 65 évben állapították meg. A járulék összege a napibér maximum 3,5%-a volt, amit a munkáltató fizetett. A járadékra való jogosultság hét és fél év fizetés után áll elő, özvegyi és rokkantsági ellátás esetén ez kevesebb mint négy év. Mindezek az intézkedések is jól mutatják, hogy a húszas évek végén a meghozott szociálpolitikai

⁵⁶ Nyisztor, Zoltán: Ötven esztendő

PPEK A könyv elektronikus változata az Opus Mystici Corporis engedélyével készült 91.

⁵⁷ 1928. évi V. tc. In Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar. 1928. évi törvénycikkek. Franklin-Társulat, Budapest, 1929. 230.247.

⁵⁸ uo.

⁵⁹ uo.

⁶⁰ 1928. évi XL. tc. In Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar. 1928. évi törvénycikkek Franklin-Társulat, Budapest, 1929. 587-652.

intézkedések tovább növelték a különbséget a városok, azaz az ipari munkásság szociális helyzete, biztosítási állapota és a vidéki agrárnépesség e területen való jelentős lemaradása között. Ez a problémakör azért érdemel kiemelt figyelmet, mert „A Bethlen és Vass által kezdeményezett ipari munkáspolitikai hatékonyan szolgálta elsődleges hatalmi-politikai és társadalmi-politikai céljait, a releváns döntő társadalmi vélemény megváltozását az ipari munkások szegmensében, továbbá az olyan társadalmi funkciók megelőzését, amelyek körükben felforgató tendenciákat élesztenének fel és táplálnának; az ipari munkások – részben, mint társadalmi osztály – semlegesítését a teljes társadalmi rendszer hatalmi egyensúly fázisa számára legrelevánsabb társadalmi erők között (Talcott Parsons). De ezeknek a társadalmi politikai eredményeknek a jelentősége és a korábban ismertett vívmányok ellenére – a figyelemre méltó előrehaladással együtt a közegészségügy és az oktatás területén [...] – a bethleni rendszer szociálpolitikája egészében véve volt elhibázott. Elképesztő hiányossága volt, hogy a mezőgazdasági lakosság sorsát nem javította annyira hatékonyan és eredményesen, mint amennyire az ipari munkaerő és az alkalmazottak élet- és foglalkoztatási feltételeit. Az országos munkaerőn belül törődött az ipari kisebbséggel, de sokkal kevésbé a mezőgazdasági munkaerővel, Ez, amely béresekből, nem ipari kertész munkavállalókból, valamint mezőgazdasági és erdészeti munkásokból állt, az eltartottakkal együtt messze a legnépesebb társadalmi szegmenst képezte. [...] A mezőgazdasági munkaerő 1930-ban 1 827 010 főből állt (az 1 holdas vagy annál kisebb gazdaságú mezőgazdasági munkások száma az eltartottakkal együtt 271 767 volt). S mezőgazdasági munkaerő mellett be kell venni a hátrányos helyzetű mezőgazdasági kategóriát, az 1-5 holdas törpebirtokok tulajdonosai és bérlői és tulajdonosait is, akik eltartottaikkal együtt 1 145 730 főt tettek ki. A mezőgazdasági munkaerő (1930-as népszámlálási adat), továbbá a törpebirtokok tulajdonosai és bérlői (speciális mezőgazdasági 1935-ös census) együttesen adnának 2 972 740 főt, a hátrányos helyzetű szegmenst, az eltartottakkal együtt a mezőgazdasági népességet.”⁶¹

⁶¹ Kovrig (2019) 278.

Megjegyezni kívánjuk, hogy az eddigiekben sorra vett sokrétű szociálpolitikai kezdeményezésekre 1945 után évtizedekre homály borult, hiszen a Horthy-rendszerről kialakított hivatalos képbe, amely a dolgozó tömegek elnyomott helyzetét, kizsákmányolását hangsúlyozta, nem illeszkedett bele.

Gyáni Gábor az 1990-es évek elején publikált, máig meghatározó jelentőségű kutatási eredményei után,^a az ezredfordulót követően Tomka Béla művei nyitottak új perspektívát, ő ugyanis a hosszú időtávot felölelő makroszintű vizsgálódásait nemzetközi összehasonlító keretbe illesztette.^b Igazné Prónai Borbála,^c Egresi Katalin átfogó monográfiája^d mellett kiemelendő Kozári Mónika nyugdíjbiztosítás történetet feldolgozó könyve.^e Hámosi Péter több részében publikált hiánypótló munkákat.^f A két világháború közötti korszakkal foglalkozó további szerzők publikációi között is akad, amely érdekes megközelítést ad a szociálpolitikai történetéhez.^g Az egyetemek doktori iskoláiban is készültek olyan disszertációk, amelyek még nem jelentek meg nyomtatásban, de figyelemre méltó eredményeket tartalmaznak.^h Az utóbbi évek terméséből megemlítendő Tomka Béla tanítványa, Cora Zoltán, aki PhD-értekezésében az 1930-as évek végétől az 1950-es évek elejéig terjedő átmeneti periódus szociálpolitikájának összefüggő értékelésére vállalkozott.

Hivatkozott irodalom:

- a.) Gyáni, Gábor: A szociálpolitika múltja Magyarországon. MTA Történettudományi Intézet, Budapest 1994.
- b.) Tomka, Béla: A jóléti állam Magyarországon és Európában a 20. században. Corvina, Budapest, 2008;
Tomka Béla: Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában. Századvég Kiadó, Budapest, 2003.
- c.) Igazné Prónai, Borbála: A kötelező társadalombiztosítás kialakulása, fejlődése

Magyarországon
Doktori (PhD)
PPKE Btk
Budapest 2006

VII. Kormányfők gróftól középosztálybelieken át grófig:

Károlyi Gyulától Gömbös Gyulán, Darányi Kálmánon és Imrédy Bélán át Teleki Pál második miniszterelnökségéig (1931-1941)

Jogalkotás, jogi kultúrán belüli módosulások, az uralkodó eszmék hatása a szociális problémák kezelésére

Károlyi Gyula kormányzata, jogalkotási tevékenysége (1931-1932)

A Károlyi Gyula – kormány megalakulása nem ment simán. Parlamenti bemutatkozására egészen augusztus 27-ig várni kellett, mert Bethlen nélkül nem tudta volna kabinetjét összeállítani se. Ez előrevetítette a végig meglévő, de ekkor még lappangó ellentétük későbbi eszkalálódását.

A törvényhozás a jogalkotó tevékenysége során elsődlegesen a kormánypárti többségre támaszkodik. Esetünkben ennek a többségnek a vezetője, elnöke Bethlen volt, míg a tényleges kormányzati felelősséget az a kormányfő viselte, aki erre a parlamenti többségre csak elődjén keresztül tudott hatást gyakorolni.

Tehát a jogalkotásban soron levő feladatok ütemezéséhez Károlyinak múlhatatlanul szüksége volt Bethlenre.

Egyetértve Romsiccsal „Károlyi azonban szuverénebb egyéniség volt annál, hogy Bethlent > fölöttes énjének < ismerje el és megelégedjék a másodhegedűs bármikor helyettesíthető szerepkörével. Pedig Bethlen ezt a feladatot szánta neki. Egy német lapnak adott október végi nyilatkozatában – provokatív módon – immár a nyilvánosság előtt is bejelentette, hogy vissza kíván térni a kormány élére”.⁶²

-
- d.) Egresi, Katalin: Szociálpolitika Magyarországon. Nézetek, programok és törvények 1919-39. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.
 - e.) Kozári, Mónika: A nyugdíjrendszer Magyarországon Mária Teréziától a második világháborúig. Gondolat Kiadó, Budapest, 2012.
 - f.) Hámori, Péter: A miniszterelnökség V., Társadalompolitikai Osztályának története 1938-1941. In uő (szerk.): „Szegények mindig lesznek veletek...” Tanulmányok a szociálpolitika történetéből. Pázmány Társadalomtudomány 2., Budapest, 2006, 181-211;
Hámori, Péter: Kísérlet a magyar falu lakásügyének rendezésére a két világháború közti Magyarországon. Aetas, 19. (2004), 1. sz. 49-73.
Hámori, Péter: Kísérlet a visszacsatolt felvidéki területek társadalmi és szociális integrálására. A Magyar a Magyarért Mozgalom története (1938-1940). Századok, 135. (2001), 3. sz. 573.-574.
 - g.) Szikra, Dorottya: A szociálpolitika másik arca. Fajvédelem és produktív szociálpolitika az 1940-es évek Magyarországon. Századvég, 13. (2008), 48. sz. 39-79.
Ungváry, Krisztián: Szociálpolitika, modernitás és antiszemitizmus Imrédy Béla politikájában. Rubicon, 20. (2009), 1-2. sz. 78-83.
 - h.) Az új kutatói generáció megközelítéseinek sokszínűségét jól mutatja az alábbi tanulmánykötet: Szilágyi Csaba (szerk.): Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon (1919-1945). Budapest, Gondolat, 2008.
 - i.) Cora is felhívta a figyelmet arra, hogy még mindig „fehér foltnak” számít a mezőgazdasági biztonság kiépítésének kérdése, de új kutatási eredményeket elsősorban az Imrédy-kormány tevékenysége kapcsán mutatott fel értekezésében. Cora Zoltán: A szociálpolitika válaszútjai Magyarországon: a mintakövetés lehetőségei és kényszerei (1938-1950). Doktori értekezés (kézirat) Szeged, 2011.

⁶² im. 237.

Egyik lehetséges ellenlépésként felmerült – főleg a válság mélyülése miatt – egy új összetételű kormányképes formáció kialakítása éppúgy, mint egy koncentrációs (koalíciós) kormány létrehozatala. Ehhez politikai engedmények (pl. demokratikus választójog, szabadságjogok kiterjesztése) kellett volna, melyet nagyobb kockázatúnak ítélt Károlyi, mint Bethlen „gyámkodását”.

1931-ben a Károlyi-kormány a jogalkotás törvényi formájában kilenc új törvénycikk elfogadását valósította meg az országgyűléssel, melyek közül öt nemzetközi egyezmény volt, míg a másik négyből egy személyi jellegű (koronaőr-választás) jogszabály a válsághoz inkább kapcsolható, az utolsó pedig a földbirtokrendezés befejezéséhez kapcsolódott és 1932. január 1-től vált hatályossá.

1932 májusában Bethlen képviselőházi beszédében bírálta a Károlyi-kormány gazdaságpolitikáját és mintegy agrárius nézőpontot érvényesítve a mezőgazdaság érdekei fokozott figyelembe vételére hívta fel.⁶³

„A Bethlen és Károlyi közötti párharc a parlament őszi ülészakával utolsó szakaszához érkezett. Bethlen szeptemberi levelében jelezte, hogy a tavasszal támasztott gazdavidelmi intézkedésektől nem tud eltekinteni, s ezek hiányában a kormánypárt szembefordul a kormánnyal. Bethlen követeléseinek teljesítése a kormány addigi gazdaságpolitikájával való szakítást és a banktőke kormányon belüli képviselőinek (Korányi és Walko) félreállítását feltételezte. Önérzetes politikusként Károlyi ezt nem akarta, de a nagytőke befolyása miatt nem is tehette meg. Szeptember 21-én ezért ismét benyújtotta lemondását. >Bethlen kívülről dirigálja pártja révén az eseményeket< – indokolta meg döntését. S >aki dirigál – tette hozzá – , viselje a felelősséget is.<

Károlyi lemondása után a hazai közvélemény és a külföldi megfigyelők egyaránt Bethlen kormányalakítására vártak. Ez teljes mértékben indokolt volt. Megrettenve a hatalommegosztás lehetőségétől, az Egységes Párt döntő többsége ismét mögötte állt, s Károlyi taktikai érzékében és reálpolitikai képességeiben csalódva Horthy szemében is felértékelődött. Az exminiszterelnök azonban meglepetést okozott. Az általános várakozásra rácafolva kitért a kormányzó ajánlata elől. Döntését azzal indokolta, hogy személye még mindig „harcis riadó” lenne az ellenzék számára, valamint azzal, hogy a nemzetközi fizetési rendszer összeomlása következtében ismét napirendre kerülő jóvátételi ügyek és optáns-kérdés újrendezésében személy szerint is érintett. Ez újabb támadásokra adna lehetőséget, s így mozgásszabadságát korlátozná. Kétségtelen, hogy mindkét körülmény kormányalakítása

⁶³ „Bethlen májusi fellépéseivel a közte és Károlyi között feszülő politikai ellentét nyílttá vált. Ezt többé egyetlen cáfoló nyilatkozat sem fedhette meg. Személyi rivalizálásukban a kormánypárt többsége Bethlen mögött állt. Így az a furcsa helyzet keletkezett, hogy a kormányfő jobban számíthatott a parlamenti ellenzékre, mint arra a pártra, amelyhez maga is tartozott. Az egyéni ambícióktól mentes, a gazdasági nehézségeket megoldani önhibáján kívül nem képes s a különböző politikai intrikáktól mély undorral eltöltött Károlyi ezt a helyzetet megelégtelte, és 1932 júliusában felmentését kérte Horthytól. Az ezt követő kormányzói kihallgatáson Horthy figyelmeztette Bethlent, hogy nincs szüksége >>árnyékkormányra<<. >>Ha a hatalmat akarod – mondta -, vedd át. Ha nem, hagyd Gyulát békén.<< Felmérve, hogy a személyével kapcsolatos ellenszenv az elmúlt hónapokban csöppet sem mérséklődött, s a szokásos inkei nyaralásra is gondolva Bethlen az utóbbit választotta, Nyíltan hirdette azonban, hogy >>a kormányzóval történt megállapodása szerint<< októberben már ismét ő lesz a miniszterelnök.” (im. 241.)

ellen szólt. Döntésében ezek mellett azonban minden bizonnyal az is szerepet játszott, hogy az ország gazdasági helyzete még mindig reménytelenül súlyos volt. Későbbi visszatérésének tervét továbbra sem feladva ezért helyesebbnek tartotta egy újabb átmeneti kormány létrehozását.

Horthy második helyen Gömböshöz ragaszkodott, ezt a megoldást is elfogadta. Biztosra vette, hogy az Egységes Pártra támaszkodva Károlyihoz hasonlóan Gömböst is kezében fogja tudni tartani, s ha elérkezik az idő, a helyébe tud majd lépni. Gömbös miniszterelnöki kinevezése tehát nem ellenére, hanem tudtával és egyetértésével történt.⁶⁴

A Károlyi-kormány 1932. évi jogalkotáson átvitt produktuma tizenegy törvénycikk volt.

Miként értékelhető az átmeneti kormánynak szánt és azzá is vált Károlyi-kabinet témánk szempontjából?

A gazdasági válság kezelésében a finánciókét képviselő miniszterei (Korányi Frigyes és Walko Lajos) a kormányfő tudott és ismert takarékosági szemléletére támaszkodva rendeleti úton restriktív (megszorító) gazdaságpolitikát folytattak a nagytőke oldaláról meghatározottan, melyhez súlyos antiszociális intézkedéseket társítottak (fizetés-csökkentések, nyugdíjak, szociális ellátmányok megnyírbálása).

Gratz úgy látta, elsődleges „feladatát a magyar államháztartás rendbehozatalát, a Károlyi-kormány sikeresen végezte el. Maga sintérmunkának nevezte azt. Ennek érdekében leszállította az állami kiadásokat és jelentékeny mértékben felemelte az adókat és egyéb állami jövedelmeket.⁶⁵

Az újabb antidemokratikus lépések (a statárium kiterjesztése a biatorbágyi merénylet után, gyülekezési jog korlátozása stb.) a gazdasági válsággal összefonódva és a képzelte vagy valódi ellenséget a kommunistákban elgondolva a lakosság körében terjedő hisztériát kívánta a szolgálatába állítva meglovagolni.

Az évtized óta követett keresztény-nemzeti-fajvédő gondolat a jobboldali radikalizálódásnak kedvezett. A jogtudat alakulására, formálására és deformálódására az antiszemitizmus ismételt és erősödő jelentkezése „tette fel a koronát”.

A társadalomban jelentkező elégedetlenség és válsághangulat leginkább a szélsőjobboldali szervezeteket és tagságukat erősítette, tömegesítette.

Adottnak tűnt az áttörési lehetőség, már „csak” egy megfelelően elhivatott ember kellett programmal és a változtatás igényének hangoztatásával, aki e reform élére áll. A fennálló rendszer támaszai közül kellett érkezni, de korántsem volt mindegy, hogy melyik alkotóeleme felől. Felvirradni látszott a „nemzeti öncélúság és a fajvédelem, valamint a katonás (le)egyszerűsítések ideje.

⁶⁴ im. 243.

⁶⁵ Gratz, Gusztáv: Magyarország a két háború között, Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 249.

A Klebelsberg által intézményesített jogtudatot átformáló, kultúrfölényen alapuló, keresztény-nemzeti-fajvédő gondolatköre elhivatott, politikus színrelépése után kiállított. Nevezetesen arra, hogy Magyarország legközelebbi jövőjének sorsa attól függ, sikerül-e a politikai fejlődést a régi mederben megtartani, vagy pedig az az új irány kerekedik felül, amelynek vezérért mindenki Gömbös Gyulában érezte.”⁶⁶

A Gömbös-kormány törvénycikkalkotási munkája 1932-1936 között

Az 1932. évben 21 új törvénycikket fogadott el az országgyűlés. Témánk szempontjából különösen fontos jogalkotási akarat nem nyilvánult meg.

1933-ban 28 új törvénycikk született. Ezek közül kiemelésre méltó az V.tc. a gazdasági munkaszerződéseken alapuló követelések védelméről, mely a magánjogi jogviszonyokba avatkozik be a munkajog formálásával.

Szociálisan érzékeny területet érintett a VII. tc. a hadirokkantak és más hadigondozottak ellátásáról problémakörben.

A XVIII. tc. a földbirtokrendezés befejezésére vonatkozó rendelkezéseket egészítette ki, kevés érdemi sikerrel.

A XXIII. tc. újból módosította és a kormányzó javára kiegészítette az 1920. évi I. tc. 13. §-át az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom ideiglenes rendezéséről adta keretek tágításával. A Horthynak adott többlet-jogosítványokat már a kortársak is úgy értékelték, hogy Gömbös ezzel saját pozícióit és befolyását egyként növelni kívánt, elfogadhatóbbá téve dinamikus-diktatórikus törekvéseivel egyetemben. Kétségtelen, hogy a szociális demagógia reformköntösben való sulykolása a jogtudaton belül olyan változásokat generált, amely felerősítette a nemzeti öncélúság, az irredentizmus, a revizionizmus, a fajvédelem előtérbe kerülését a mindennapokban, alakítva magát a jogi kultúrát is. A szociális kérdések napirenden tartása a reformgondolat alátámasztását is szolgálta.

A válság hatásaként nem volt megkerülhető a felhalmozódott gazdatartozások rendezése sem, melyet összekötöttek a közmunkák költségeinek állami fedezésével: erről a XXVII. tc. rendelkezett.

1934-ben 25 új törvénycikk született. Kiemelkedőnek tartjuk a rendszer bázisát adó közszolgálati alkalmazottak és a honvédség tagjainak és mindezek hozzátartozóinak ellátását szabályozó I. tc-ket, a szociális célú XXI. tc-ket a közmunkák költségeinek fedezéséről, valamint egyes termelő, értékesítő és fogyasztási szövetkezetek hatékonyabb biztosításáról.

A X. tc. a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem szervezéséről, a XI. tc. a középiskolákról rendelkezett.

Az 1935-ös jogalkotás terméke 23 törvénycikk volt. A Gömbös kérésére Horthy által működési ideje előtt feloszlottot képviselőházi választásokon a kormányfő hívei kerültek relatív többségbe. Az országgyűlés mind összetételében, mind jogi kultúrájában jobboldalibb

⁶⁶ im. 250.

mentalitásának bizonyult a korábbiakkal szemben. Magában a jogalkotásban ez a módosulás nem látszott érvényesülni.

Még a korábbi összetételű képviselőház szavazta meg a gazdasági cselédek szolgálati idejéről szóló II. tc-kezt éppúgy, mint az ország első, a környezetvédelmet állami feladatként meghatározó az erdőkről és a természetvédelemről szóló IV. tc-kezt.

Az V. tc. évfordulós emlékezés a 300 éves Pázmány Péter Tudományegyetemről (jelenleg ELTE), míg a VI. tc. a közoktatásügyi (tanügyi) igazgatást fektette új alapokra.

A X. tc. a közmunkák fedezetére állami kölcsön felvételét rendelte, mint 1934-ben is.

Érdekességként említjük a XIV. tc-kezt a mozgófényképek (azaz a mozifilmek) előadásában a magyar nyelv érvényesülésének biztosításáról. A hangosfilmek ekkori magyar sztárjai közül többen igen „ízes magyarsággal” beszéltek és énekeltek műfajtól függően.

Egyedül a gazdatartozások rendezését elősegítő egyes intézkedésekről szóló XXIII. tc. tekinthető – a fentebb említett 1933. évi XXVII. tc-hez hasonlóan – olyan jogszabálynak, amely a Nemzeti Munkaterv szempontjából fontosabb kihatásokkal volt a gazdatársadalomra.

Az 1936. évi jogalkotás terméke 36 törvénycikk. Ezek mindegyike még a Gömbös-éra keze nyomát viseli.

Szociális töltetűnek tekinthetők: az I. tc. az orvosi rendtartásról, a VIII. tc. a rendőr- és csendőrlegénységi, betegsegélyezési alap létesítéséről, a IX. tc. a hatósági orvosi szolgálatról és közegészségügyről, a XV. tc. az egyes közmunkák költségei fedezéséről és a XXXVI. tc. – már Darányi kormányzata alatt – a gazdatisztek öregségi, rokkantsági és haláleseti kötelező biztosításáról.

Az agráriumot érintő XI., XXVI. és XXVII. tc-kekről e fejezetben belül tettünk a kérdés fontosságához igazodó észrevételeket.

Külön is kiemeljük a XIV. tc-kezt az Országos Földhitelintézetéről (OFI). Ez az intézet az 1879-ben alapított Kisbirtokos Országos Földhitelintézet és az 1911-es alapítású Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége egyesüléséből alakult meg. Feladata: állami felügyelettel intézni a telepítést, a parcellázásokat, a vitézi telkek kijelölését-kiosztását. A visszacsatolt Észak-Erdélyben (Kolozsvárott) és a Délvidéken (Újvidéken) is voltak fiókjai. Az 1942. évi XV. tc. (4. zsidótv.) alapján a zsidó mezőgazdasági ingatlanok átmeneti hasznosítását kellett megvalósítani.

Úgy véljük, fentiekben írtak messzemenően alátámasztják Visegrády professzor véleményét, miszerint „a kultúra és a jog között állandó kölcsönhatás, sokrétű összefüggés áll fenn, amelyet két alapvető tételben lehet összefoglalni: egyfelől a jog egyik összetevője az adott társadalom kultúrájának, másfelől pedig nincsen olyan jog, sem jogrendszer, amelyet ne hatna át a társadalom kultúrája.” (Visegrády (2020) 20-21.)

A társadalmi normák, a közgondolkodás és a jogi kultúra átalakulási tendenciái a '30-as évek első felében a (tömeg)kommunikációs eszközök igénybe vétele segítségével

Szemben a konszolidációs Bethlen-korszakkal az 1930-as évek elejétől felerősödnek azok az új szellemi megfontolások, amelyek kettős arculatúakként is bemutatathatóak. Egyrészt mint már meglévő irányzatok, amelyek a megváltozott társadalmi-gazdasági-kulturális környezethez alkalmazkodva megerősödnek, „kivirulnak”, az új feltételekhez adaptálódnak és teret nyernek a hagyományos normasémákkal szemben. Másrészt el is utasítják a korábbi éra - a konszolidációs évtized – kompromisszumait, elhallgatásait, a soron lévő társadalmi feladatok elodázását, merev (statikus) konzervativizmusát és szinte mindent, ami ezekkel összefüggésbe hozható.

Ezért kap kitüntetett figyelmet maga a reform kifejezés (és nevezik-neveztetik magukat Gömbösök reformnemzedéknek) s folyamánként – főleg 1935-től – az őrségváltás katonás ízű gondolata.

Mi kérdőjeleződik meg a reformot kívánók (akarók) szemében?

Az ellenforradalmi rendszer, a Horthy nevével fémjelzett lám ténylegesen Bethlen által működőképessé tett rezsím mint államrend **nem**, de amit ezen túl értenek vagy érteni vélnek, azon változtatni kívánnak.

Gömbös igazán kiváló taktikai érzékkel rendelkezvén, felismerte, felvállalta és élére állt a politikai eliten belüli elégedetlenkedőknek, szövetségeseiket keresett és talált elgondolásai támogatására. Gömbös azáltal különbözött minden más reformot hirdető csoportosulástól, hogy ő a hatalom sáncain belülről, igaz annak külsőbb vonalából látott hozzá az általa kívánatosnak tartott elitszere és őrségváltás megvalósításához. Ehhez felhasználta kora (tömeg)kommunikációs eszköztárát a sajtótól a filmhíradón át a rádióig. A tömegekhez kívánt szólni, őket szólította meg, őket akarta megnyerni a reformprogramjával. Úgy a társadalmi normákat, mint a közgondolkodást, valamint a közvetítettséget hordozó jogi kultúrát akarta céljai szolgálatába állítani.

Megnevezte, de nem egyforma súllyal kezelte azokat a tényezőket, amelyeket mint a bethleni konszolidáció alapelemeit elutasított. Első és legfontosabb az arisztokrata nagybirtokosság és a nagytőke politikai és gazdasági kondomínium elutasítása volt.

Másodsorban az antiszemitizmus támogatása fajvédő alapon. Gömbös már 1928-ban megkötötte a maga kompromisszumát Bethlennel, melyet többször is újraformáltak, s amelyeken belül Gömbös vállalta, hogy „hangfogót” téve a szájára, ezt a kérdést óvatosan fogja megközelíteni és kezelni. Ezt az ígéretét kormányszata alatt megtartottnak tekinthetjük. Nem úgy követőinél az ún. reformnemzedéknél. Itt is distinkcióval szükséges élni, mert például **Makkai János**, aki 1905-ös születési évével a bethleni konszolidáció gyermekeként nem tartozott a reformnemzedék táborába, de sok tekintetben hozzájuk hasonlóan gondolkodott. Makkai a reformkurzust Magyarország europaizálásaként értelmezte, olyan népi politikaként, mely elveken, hagyományok megőrzésén egyben korszerűség diktálta követelményen nyugszik. Nála a zsidókérdés, az asszimiláció felszínességében jelenik meg:

„A zsidóság mindenütt évtizedek alatt akart polgárosodni és civilizálódni, egyetlen emberöltő alatt akarta megtenni azt a társadalmi haladást, amelyet az európai osztályok évszázadok alatt gyalogoltak végig.”⁶⁷ Ez a gyorsan asszimilálódott tömeg ráadásul a hibás nemzetiségi politika új segéderejeként hozzájárult egyfajta elnemzetleniesedéshez (identitáshiány illetve annak csekély foka, azaz jogtudati hiátusság), a nemzetiségek magyarellenességének erősödéséhez. Ebben látta, mutatta ki Makkai a zsidóság felelősségét.

A gömbösi reformnemzedék a megváltozott kül- és belpolitikai helyzetben nyíltabban hangoztathatott olyan elképzeléseket, melyek ugyan a Klebelsbergi kultúrpolitikának is részei voltak, de a széles nyilvánosság, a tömegek felé irányuló kommunikációs csatornák ezt másképpen, más összefüggésben jeleníthették meg. Így vélt központi kérdéssé a revízió és másik irányból, a népi irodalom, a népi szociográfia közvetítésével a szociális problémák számbavétele.

Ez a nyitás egybeesett új szélsőjobboldali áramlatok megjelenésével is. A fasizmus és a nemzeti szocializmus „izmusokként” nemzetközi áramlatoknak mutatkoztak, ezért várható volt és be is következett ezek hazai megjelenése és az itteni helyzethez történő igazítása (pl. kaszárkeresztesek mozgalma).

Gömbös fajvédőként nemcsak nacionalista (keresztény-nemzeti), hanem a szociális problémák iránt is érdeklődő politikus volt. Céljai elérése érdekében jó emberismerete révén olyan szakemberekkel igyekezett köre venni magát, akik adott szakmák tekintetében jól felkészültnak számítottak. Belső bizalmasai vagy régi kipróbált és megbízható reformnemzedéki társai vagy adott feladatokra kiválasztott és bevált szakemberek voltak. Kétségtelen sikerei mögött ezen emberi tényezőket sem szabad kihagyni a számításból.

Ha Gömbös kormányfői tevékenységét leszűkítenénk a kommunikáció oldalára, azonnal Antal István neve „ugrik be”, merül fel. Antal a budapesti tudományegyetemen szerzett jogtudori képesítést. Jól felkészült, szakmája és Gömbös iránti elkötelezettsége vitán felül állt. Sajtósként, a kormánypropaganda irányítójaként, kreatív szakemberként hamar átlátta, hogy az újságírás és- szerkesztés, a tömeg megszólítása, a közhangulat befolyásolása, a politika és kultúra közötti kölcsönhatás a társadalom kultúráját – benne a jogival – is átalakítja, áthatja.

Nagyon érdekes kérdésként vetődik fel kultúra és jog viszonylatában a szubkultúrák⁶⁸ léte, összetevői, működése.

Áttekintve e korszak főbb szakirodalmát, annak a feltevésünknek adunk hangot, hogy a Horthy-rendszert elejétől végéig átszövő nyílt és titkos szervezetek, szövetségek, bajtársi közösségek stb. léteztek ilyen szubkultúráként – rendszeren áthúzódó legismertebb eset az ún. Magyar Testvéri Közösség, az Etelközi Szövetség -, melyek konspiratív rendet, saját „műnyelvet” és az ősi magyar vitézi-katonai szokásokat követték.

⁶⁷ Csizmadia, Ervin: Makkai János, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2001. i.h. 112.

⁶⁸ Visegrády, Antal: Államszervezési feladatok és kormányzási kihívások – a jogi kultúra és joghatékonyág kontextusában, Dialóg Campus, Budapest, 2020. 95.

Makkai János cikkei és tevékenysége alapján az általa segítségben részesített mind a zsidótörvények mind az asszimilált magyar zsidók által kiközösített cionista Zsidó Munkaközösséget lehetne még e szubkultúrák között említeni igen szigorú megkötések (például jogrendbeli és közösségen belüli kirekesztettség, disszimiláció kívánalma és kivándorlás) mellett.

Gömbös gyakran helyezett irányítási posztokra volt katonatiszteket, akik többsége korlátozottabb képességeik birtokában ideológiai majd a NEP segítségével pártmozgalmi téren bontakoztathatták ki eme képességeiket, hatalmi pozícióikat. A Ludovika Akadémián és a katonai alsóbb iskolákban is új tanterveket és nemzetpolitikai nevelési programokat vezettek be, még inkább előtérbe állítva a revízió és az irredentizmus gondolatát. Az olasz és német katonai vezetéssel szorosabb kapcsolatokat építettek ki. A tábormoki és a főtiszti kar fiatalításával együtt járt a tisztikar nagyobb fogékonysága a politikum és a szociális kérdések iránt, de a párt vagy szakszervezeti tagság továbbra is tilalmazott volt, (a pártszimpátia és a magánvélemény-formálás megengedettnek számított).

Gömbös nem szenvedett önbizalomhiányban. Bizonyos fokú exhibicionizmussal a háttérben új stílust, új politikai kultúra alapjait rakta le: gondoljunk elsősorban rádióbeszédeire, vidéki körutazások, kihelyezett kormányulések, látványos tömegrendezvények és nagygyűlések.

Az ellenforradalmi rendszer 1919-től számíthatott Gömbös támogatására a politikai nézetkülönbségek ellenére is. Most, a kormányfői székben homo novusként ” – ellentétben Bethlennel – jó érzéssel ismerte fel az értelmiség közvéleményformáló erejét és szerepét, azt, hogy ezt közvetíteni lehet lefelé a társadalom alsóbb rétegei felé. Megfelelően előkészített ideológiai légkörben széleskörű társadalmi támogatottságra lehet szert tenni.”⁶⁹

Gömbös hatalomra jutásával úgy a belpolitika, mint az államrezon, kimozdult korábbi neobarokkosan konzervatív helyzetéből és elindult egy új típusú államberendezkedés felé. Erre talán az „autokratikus” jelző lenne a legmegfelelőbb.

Féja Géza későbből visszatekintve úgy látta, „Gömbös figurájában még akad megfajtott talány, de két dolog bizonyos: egyéni hatalomvágy és indokolatlan elsőségi tudat fűtötte.”⁷⁰

Gömbös a hatalomban „erősíteni tudta a dzsentri-katonatiszti réteg szerepét és megalapozta a szélsőjobb oldali eszme térhódítását ezek körében.”⁷¹

Ezzel a politikai és a jogi kultúra szubjektív oldalához, az egyének-állampolgárok közvetlen vagy közvetett politikára vonatkozó tudatához, jogtudatához jutottunk. Erről írja Visegrády

⁶⁹ In Kocsis, Zsolt László – Szentesi, Zsolt: Politikatörténeti tanulmányok, Kocsis (1998): Magyarország története 1918-1941 86.

Itt olvasható egy állapotleírás is:

„(Gömbös vezértudatának állomásai:

1. a sötét magyar éjszakában ő a pislákoló mécses;
2. később már világító fáklya;
3. dacos, téglahordó;
4. szántóvető, aki a magyar politikai ugart szántja....)

87.

⁷⁰ Féja (1982) 72.

⁷¹ Kocsis (1998.) 87.

professzor, hogy „Ha egy társadalom politikai kultúrájáról beszélünk, a népeesség ismereteiben, érzelmeiben és értékeléseiben internalizálódott politikai rendszerre utalunk. Mint ahogyan a politikai rendszer is alakítja a politikai kultúrát, ez utóbbi – mint a környezet egyik lényeges összetevője – kondicionálja a politikai rendszer realizálódását és működését.”⁷² Új fejezet kezdődött a társadalmi normák, a közgondolkodás és a jogi kultúra tartalmi és formai átalakulásában: a reformok szükségességének hangsúlyozása szinte mindenre kiterjedően és a szociális demagógia térnyerése, diagnózisok és terápiák vetélkedése.

A Darányi-kormány (1936-1938)

1936. október 6-án elhunyt Gömbös Gyula. A kormányzó október 12-én Darányi Kálmánt bízta meg a miniszterelnöki teendők ellátásával. Október 21-én Darányi a képviselőházban tartott bemutatkozó beszédében hangot adott annak a meggyőződésének, miszerint Gömbös politikai célkitűzései alapvetően helyesnek bizonyultak, s kijelentette, hogy a kormánynak az elődje által megkezdett irányban kell folytatnia az ország vezetését. Belpolitikai elképzeléseivel kapcsolatban hangsúlyozta, hogy a „kormány szociális érzéstől áthatott népi politikát kíván folytatni.”⁷³ Különösen fontosnak tartotta a falusi lakosság problémáival való foglalkozást, és azok orvoslását. A kormány feladatai között említette a Zöldkeresztes mozgalom továbbfejlesztését, valamint a fertőzőbetegségek leküzdését, a vidék egészségügyének megjavítását, illetve a család-, anya- és csecsemővédelem érdekében megkezdett akciók folytatását.

Imrédy Béla miniszterelnöksége (1938-1939)

Darányi utódjává Bethlen István Imrédy Bélát ajánlotta a kormányzóknak. Imrédy május 14-ei miniszterelnöki bemutatkozó beszédében először ismertette keresztény nemzeti és jobboldali világnézetének alapjait, majd az alábbiképpen folytatta beszédét: „Történelmi fordulón állunk, eszmék viaskodása érződik meg még a mindennapi élet szürke eseményeiben is. Ennek a történelmi fordulónak a szele végigszáguld az egész világon, és nem áll meg a határainkon sem.” Két ilyen uralkodó eszmét emelt ki: a népi egység gondolatát és a szociális gondolatot. Utóbbi Imrédy szavai szerint a szociális igazságosságban és a szociális szeretetben nyilvánul meg: „A szociális gondolat e kornak egyik uralkodó eszméje és ennek az eszmének, amely kettős megjelenési formában nyilvánul meg, a szociális igazságosság az egyik megjelenési formája. (*Úgy van! Úgy van! – Taps a középén.*) Mert ha kell is, de ma már nem elég a jótékony adakozás, (*Úgy van! Úgy van!*) ma fel kell ismerni és el kell ismerni az egyén igényét, a fizikai és szellemi javakban való méltányos részesedésre, feltéve, – s ez a feltétel elől jár és döntő jelentőségű – hogy kötelességeit embertársainak és azok közösségének, elsősorban a nemzetnek tartozik maradéktalanul teljesíteni. (*Hosszantartó élénk helyeslés, éljenzés és taps a jobboldalon és a középén.*)

⁷² Visegrády (2020) 97.

⁷³ Képviselőházi Napló, 1935. X. kötet, 154. ülés, 1936. október 21. 12.

Hiba volna, ha ez a szociális igazságosság, mint valami rideg princípium jelennék meg, mert ennek, ha igazán élni és hatni akar a nemzet lelkében, a szociális szeretet jegyében kell állnia. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől).*⁷⁴

Imrédy miniszterelnökségét nagy várakozás előzte meg. A legsürgősebbnek ítélt belpolitikai kérdések rendezése után Imrédy előbb Mussolinivel találkozott Rómában, majd Németországba utazott. Azonban a Hitlernél tett 1938 augusztusi látogatását követően Imrédy politikája erőteljes fordulatot vett. Hazatérte után minisztertanácsi üléssorozatra került sor. Az ott kialakított új kormányprogramot az 1938. szeptember 4-én megrendezett kaposvári gazdaggyűlésen ismertette a miniszterelnök.⁷⁵

Kaposvári beszédében Imrédy meghirdette a csodás forradalmat. Itt érdemes a beszéd néhány fontosabb szociálpolitikai vonatkozású részére bővebben is kitérni. Az egészségvédelemmel kapcsolatban Imrédy arról beszélt, hogy a tuberkulózis és a nemi betegség elleni küzdelmet újabb intézmények felállításával folytatja a kormány, valamint bevezetik a házasság előtti kötelező orvosi vizsgálatot is. A gyermekek egészséges fejlődése érdekében országos tej- és cukorakció megindítását ígérte a miniszterelnök.

Szólt a főispánok mellé delegált szociális munkásokról, hangoztatva: „Nemcsak tanulmányozni akarunk – bár a gyógyításhoz diagnózis kell – hanem egyben mindjárt a gyógy módokat is alkalmazzuk.”

Imrédy külön hangsúlyozta, hogy a társadalomnak be kell kapcsolódnia a szociális munkába. Arról is beszélt, hogy a kormány egy szociális és családvédelmi alapról szóló törvényjavaslat benyújtását határozta el, amelynek anyagi fedezetét a gyermektelenek és a kevés gyermekek hagyatékából fedeznék. Majd hozzátette: „Tudom, hogy ez az intézkedés sokaknak nem fog tetszeni. Az indokokat és okfejtéseket is el tudnám mondani, amelyekkel meg fogják támadni, de mindez nem riaszt vissza attól, hogy ezt a tervet megvalósítsuk. Erre az operációra szükség van, hogy a nemzet testének egészét egészségesebbé tegyük, és szükség van azért is, mert a szociális feladatok kellő megoldását csupán a rendes költségvetés keretében nem biztosíthatjuk. Új lehetőségek fognak megnyílni előttünk szociális, főleg a sokgyermekes családok problémáinak megoldásában, és egyben azt az üdvös hatást is el fogjuk érní, hogy a gyermekáldás korlátozásának hatékony fegyvert szegezünk szembe.”

A miniszterelnök beszédében még kitért a progresszív örökösödési adó bevezetésére, valamint arra, hogy az iparügyi miniszter már elkészítette a családi munkabérről szóló törvényjavaslatot.⁷⁶

Teleki Pál második miniszterelnöksége (1939-1941)

Teleki sok szempontból az ellenforradalmi rendszer kulcsembere, kezdőpont az arisztokrácia politikai uralma biztosítása szempontjából és második kormányfősége le is zárja a grófok eme kiemelt szerepét. Az általa befutott életpálya sok szempontból ellentmondásos. Kvalitásaihoz, szakmaiságához kétség sem fér, de egyénisége, gyakorló politikusi attitűdje véleményünk szerint korántsem tesz lehetővé egyértelműen pozitív megítélést. Saját korának sajátos

⁷⁴ Imrédy bemutatkozó beszéde: Képviselőházi Napló, 1935., XVIII. kötet, 313. ülés, 1938. május 14. 601.

⁷⁵ Sipos Péter: Imrédy Béla, 30-32.

⁷⁶ MTI, Napi hírek, 1938. szeptember 4. (https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mnl_mti/)

reprezentánsa volt, aki nem mindig volt képes felülemelkedni előítéletein. Emberi nagyságát tettei következményének levonása teszi tragikussá, egyúttal felemelővé. Utóda, Bárdossy László, egészen más típusú emberi hivatalnok, külügyekben járatos szakember, kiváló jogász, de nincs igazi önálló politikusi arculata, éppen előzőekből következőleg. Nincs terünk arra, hogy a kassai bombázás folyamányaként beálló hadviselő státusba kerülésünkről részletekbe bocsátkozzunk, ám Horthyval közös a felelősségük a Teleki által elkerülni kívánt háborúba sodródásban, ami a rendszer bukását is magával hozta – 1944 végén.

Bárdossy László és kormánya (1941-1942) jogi megfontolásai

Bárdossyt Horthy még Teleki halála napján (április 3-a) kinevezte miniszterelnökké.

Első feladata a tűzoltás, a jugoszláv kérdés kezelése. Megoldásként arra a jogi álláspontra helyezkedett, melynek elméleti jogi kereteit Szászy István⁷⁷ dolgozta ki az I. világháború végén és után bekövetkezett államutódlások vonatkozásában.

⁷⁷ Szászy, István: Az államok közötti utódlás elmélete. Budapest, 1928.

Jól használható még: Szávai, Ferenc: Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Szávai (2004) Az államutódlás vitás kérdései. Pannónia könyvek. Pécs, 2004

Szávay - Szászy munkásságára alapozva - úgy látja:

„A különböző lehetőségeket figyelembe véve az államok közötti utódlás hat esetét, típusát különbözteti meg a szakirodalom:

- a) a területi engedmény, *cessio*;
- b) az elszakadás és önállósulás (*separatio, emancipatio, Losreissung und Verselbständigung*);
- c) az egyesülés vagy összeolvadás (*unio, Verschmelzung*);
- d) a szétesés (felbomlás és feldarabolás – *divisio és dismembratio, Zerstückelung*);
- e) teljes bekebelezés (teljes *annexio, incorporatio, völlige Einverleibung*);
- f) végül az elszakadás és csatlakozás esetét.

Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlását vizsgálva különösen az államutódlás három esete lesz érvényes: az >elszakadás és csatlakozás<; a *cessio* (területi engedmény) és a *dismembratio* (feldarabolás).

Az >elszakadás és önállósulás< azt jelenti, mikor az elődállam területének egy része elszakad államától, önálló szuverén állammá alakul. Ebben az esetben csupán az elődállam állott fenn az elszakadást megelőzően, az utódállam csupán az elszakadással egy időben, az elszakadás következtében jön létre. Ebben az esetben az elszakadás és önállósulás esete megegyezik a *cessio*val.

Az elszakadás és önállósulás esetében mind az elődállam, mind az utódállam fennmarad az elszakadás után is (így szakadt el Hollandia Belgiumtól 1833-ban, vagy az első világháború után Finnország, Lettország, Észtország, Litvánia és Lengyelország Oroszországtól, vagy Csehország Ausztriától 1918. október 28-án).

A *cessio* akkor következik be, amikor az egyik állam – az elődállam – területének csupán egy részét engedi át egy másik államnak – az utódállamnak. A *cessio* esetében mind az elődállam és az utódállam fennállottak az átcsatolás előtt is, és fennmaradtak utána is. Jogi személyiségükben nem következik be változás.

Szétesésről (felbomlásról) a nemzetközi jogban akkor beszélhetünk, mikor egy fennálló állam szétesik részeire oly módon, hogy a széteső állam államisége megszűnik és a részek pedig önálló állammá alakulnak anélkül, hogy bármelyik rész is a feldarabolt állam személyiségét folytatná. Előidézhettek az állam szétesését belső folyamatok, illetve külső hatások is. Az előbbire példaként hozható fel a Német-Római Császárság 1806-ban történő felosztása, illetve az utóbbira példa Lengyelország harmadik felosztása 1795-ben. A szétesés és feldarabolás esetében csupán az utódállamok maradnak fenn a szétesés után. Ebben az esetben a szétesés hasonlít az egyesüléshez, de különbözik a *cessio*tól, az elszakadástól és az önállósulástól.” im.15-16.

A jogalkotásban az 1941. évi XX. tc. rendelkezett, „a visszafoglalt délvidéki területeknek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről.” 1941-ben összesen 20 törvénycikket alkottak, köztük az építőtakaréküzlet szabályozásáról (IV. tc.), a nemzetiségi érzület büntetőjogi védelméről (V. tc.), a közoktatásügyi igazgatás egyszerűsítéséről (XII. tc.), a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. tc. kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről (XV. tc., ún. 3. zsidótörvény) stb.

Bárdossyt jogérzéke 1941 nyarán hagyta cserben –ami egy különösen jól képzett jogásztudornál egészen elképesztő fejlemény -, mert utaló magatartásával megtévesztette a közvéleményt és Horthyval együtt a németbarát vezérkar elgondolásainak megvalósítóivá váltak. Kormányfősége rövidre sikeredett, mert Horthyval személyes konfliktusba keveredett 1942 februárjában a kormányzóhelyettes-választásról szóló törvényjavaslat kapcsán és márciusban le kellett mondania. Bárdossy idején a háborús erőfeszítésekre tekintettel megszorításokra és szigorításokra került sor egyes termények (pl. cukorrépa) esetében, de alapvetően az életszínvonal még inkább emelkedőben mintsem stagnálásban volt. A korábbi szociális programok is folytatódtak, kiegészülve a délvidéki területekkel, ahol egy 1941. májusi magyar-román megállapodás nyomán bukovinai székelyeket telepítettek át a Bácskába: „a Baranyai háromszögbe 1324 családot (összesen 5800 fővel), főként vitézeket, moldvai csángókat és boszniai magyarokat telepítettek.

Kállay Miklós miniszterelnöksége (1942-1944) és a jogalkotásban való részvétele

Az új kormányfő jó kapcsolatokat ápolt Bethlen Istvánnal és különösen mély barátságban volt Teleki Pállal.

A kormányzó – talán Bethlen ösztönzésére is – Kállayban vélte megtalálni azt a politikust, aki képes elfogadtatni mind a németekkel, mind az angolszászokkal a Teleki-féle „modern súlygyen” irányvonalát.

„Kállay Miklós legsürgősebb feladatát a magyar nép ember- és gazdasági állományának a megtartásában, ill. kímélésében látta, valamint abban, hogy az országot, amíg csak lehet, a súlyos hadicselekményektől távol tartsa. Sztálingrád után azon fáradozott, hogy a nyugati szövetségesekkel fegyverszüneti egyezményt hozzon létre, és alkalmas pillanatban kilépjen a háborúból.

Azok a problémák, amelyeket Kállay miniszterelnöknek meg kellett oldania, nagyok és súlyosak voltak.”⁷⁸

A jogalkotás oldaláról tekintve: 1942-ben 24 törvénycikket alkottak, ebből 3 még Bárdossy nevéhez kapcsolódik, 21-et már Kállay jegyzett. A kormányzóhelyettesi különleges közjogi intézményről már említést tettünk. (ls. 1. pont alatt is), de utalunk még négy fontosnak

⁷⁸ Varga, József: Bűnös nemzet vagy kényszerű csatlós? Varga (1992) Adalékok Magyarország és a Duna-medence kortörténetéhez II. rész 1939-1949. Budapest, 1992 141.

nevezhető jogszabályra: az izraelita vallásfelekezet jogállásának szabályozásáról (VIII. tc.); a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól (XV. tc., úgy is mint 4. zsidótörvény); a mezőgazdaság fejlesztéséről (XVI. tc.) és a vármegyei, városi és községi tisztviselők alkalmazásának, valamint egyes szolgálati viszonyainak átmeneti szabályozásáról szólóakra.

Az 1943-as év jogalkotásának egyetlen terméke az 1944. évi állami költségvetés elfogadását tartalmazta.

1944-ben, a Kállay-kormány hivatali ideje alatt 7 tc-eket fogadott el a törvényhozás két háza. Ezek közül az V. tc-eket a családbafogadásról és a tartásról való gondoskodás előmozdítása tárgyában szólót találjuk kiemelésre érdemesnek.

Az 1944-es háborús év magyar kormányai és a jogalkotási folyamatban játszott szerepük

1944. március 19-én Horthy tevőleges asszisztálása mellett német csapatok szállták meg az országot. A kormányzó a helyén maradt, de a kormánynak mennie kellett. Csak március 23-ára sikerült össze állítani a Sztójay vezette új kabinetet, mely koalíciós (koncentrációs) kormányként funkcionált. Az országgyűlésben két törvénycikk elfogadására került sor: a VIII. tc. egy évvel meghosszabbította kétkamarás parlamentünk működése időtartamát, a IX. tc. pedig családjogi határozatok és holtak nyilvánítások kölcsönös elismerését tette lehetővé az 1942. évi október 2-i német-magyar egyezmény becikkelyezésével.

A Sztójay-kormány sokkal inkább arról a rendeletalkotási dömpingjéről híresült el, melyet antiszemita megfontolások alapján szinte az életviszonyok teljességére kihatóan bocsátottak ki zsidónak minősülőkre vonatkozó személyi hatállyal.

1944 augusztusában úgy a hadi helyzet, mint a kül- és belpolitikai paletta jelentősen megváltozott. A román kiugrás (augusztus 23.) cselekvésre készítette a június végétől aktivizálódó Horthyt és közvetlen környezetét is.

Horthy lemondatta augusztus 29-én Sztójajt és helyébe Lakatos Gézát állította, alapvetően az átállás-kiugrás megvalósítása érdekében.

A németek – gyakorlatilag beépültek a Horthy-rendszer minden fontosabb közigazgatási – rendvédelmi fegyveres és egyéb testületekbe – nem kívánták megvárni a számukra hátrányos események érlelődését, inkább előre menekültek, preventív intézkedéseikkel mintegy kiugrasztották a nyulat a bokorból, kényszerhelyzetbe és lépéskényszerbe hozták Horthyékat, de Szálasiékat is!

Október 15-én lezajlott egy dilettáns kiugrási kísérlet, hogy másnapra a németek, a nyilasok, Imrédyék és a többi szélsőjobbos – Horthy lemondó nyilatkozata után – az államhatalom új birtokosaivá váljanak.

Szálasi miniszterelnöki kinevezésével majd a november 3-án kihirdetett X. tc-vel, benne a nemzetvezetői titulussal, az államfői jogok ideiglenes gyakorlójává vált. Az „országgyűlés

működési időtartamát meghosszabbították – akár az 1915: IV.tc. – a békekötést követő hatodik hónap végéig.”⁷⁹

A politikatörténeti aspektus elvileg Horthy távozásával lezárul, hiszen tanulmányunk is itt ér véget, de két dolgot feltétlenül ki szeretnénk emelni:

- elsőként azt, hogy a történettudomány arra keres választ, hogy Szálasi uralma tényleges szakítás volt-e a negyedszázados Horthy-rendszerrel vagy e korszak végjátékának tekinthető-e inkább;
- második elemként az 1944 decemberében Szegeden kezdett majd Debrecenben kiterjedt ideiglenes nemzetgyűlés, ideiglenes nemzeti kormány megalakulása és döntő hatalmi tényezővé válása vethető fel (tudván tudva, hogy a tényleges hatalmat a fegyverek jelentették, az pedig a szovjetek kezében összpontosult).

Végül még egy érdekességre szeretnénk utalni: Magyarország addigi történetében – tudomásunk szerint – először fordult elő, hogy a „törvényhozás” úgy döntött, működését az ország határain túl is folytatja, áttéve székhelyét – immár Sopronból a XI. tc. szerint – a Nagynémet Birodalom területére.

Terület visszacsatolások és birtokpolitika

Társadalmi feszültségek és kezelési módzataik

A Horthy-korszak egészen tendenciaszerűen áthúzódó kisebb-nagyobb intenzitást mutató főbb problémaköröknek az alábbiakat tekinthetjük (melyek egymással is összekapcsolódva hatottak):

- az antiszemitizmus
- a földreform és parasztság
- a középosztály és az értelmiség
- a nacionalizmus, irredentizmus, revízió
- és a szociális igazságtalanságok megléte.

Ha röviden szeretnénk láttatni a Horthy-rendszer önfejlődését, akkor a későbbi történések fényében egyáltalán nem tűnik túlzónak az az okfejtésünk, hogy a korántsem egyenes vonalú és még csak nem is egyenletes nemzetpolitikai „fejlődésünk”, a nemzeti jogi kultúra szélsőséges irányba mozdulásai pedig zsákutcába torkollottak: ezt fejezi ki Bibó az eltorzult lelki alkat tételezésével és fogalmi körülírásával. Negyed évszázad alatt a nemzettudat – benne a jogtudattal – egyre gyorsuló ütemben alakult át egyáltalán nem függetlenül a világban

⁷⁹ Kocsis, Zsolt László: A magyar államfő jogállása, hatásköre és helyettesítése 1000-1944 között (köztörténeti és közjogi szempontból) é.n. 237.

Megjegyzés: Az 1944. évi X., XI., XII. és XIII. valamint az 1945. évi I. törvények nem részei az ezer év hivatalos törvénygyűjteményének (ahogy az 1849. évi debreceni ország-/nemzetgyűlés cikkelyei sem).

1945 elején további három törvényjavaslatról is tárgyaltak, de a dokumentumok alapján nem világos, hogy szavaztak-e ezekről vagy sem.

és hazánkban zajló társadalmi – gazdasági – kulturális – ideológiai folyamatoktól. A múlt terhes örökségéhez hozzáadódtak az akkori jelen terheltséget okozó kóros és káros kinövésai, kitüremkedései, a halmozódó társadalmi problémák.

A gömbösi reformkezdeményezések abbamaradása miatt is a rendszer léte vált kérdésessé.

A nemzettudat deformációi, az antiszemitizmus szociális problémakénti kezelése, a háborús nehézségek teljesen új szellemi megközelítést igényeltek. Lépéskényszerbe került az ország legkésőbb 1944-re.⁸⁰

A nemzetiségi kérdés, amely a dualista Magyarország egyik legnagyobb problémahalmaza volt, az országgyarapítások-területvisszacsatolások folyamányaként, valamint a korábbi asszimilációk mintegy ellenhatásaként újból és új formákba öltözve ismét megjelent,

A zsidóság esetében a teljes asszimilációt elutasító cionizmus és vele a kivándorlás erősödött fel, melyet program-szinten például úgy Teleki Pál (lásd. ún. Madagaszkár terve és elgondolása) mint Szálasi antiszemitizmusa is táplált és támogatott.

A hazai németiség és asszimilánsai körében a náci Németország németiségpolitikája és a disszimiláció terjedése jelezték a gondolkodásbeli és jogtudati változások irányváltozását (az ún. népi németek kategóriája).

A Hubay-Vágó-féle nyilas népcsoortpolitikai törvényjavaslat és fogadtatása csak elfedte a náci Németország szerződésben (bécsi jegyzőkönyv) biztosított előjogát a hazai németiséget kizárólagosan képviselő Volksbund szervezkedései támogatásában. A Teleki által felkarolt hűségmozgalom ért is el sikereket, de a problémakör inkább eszkalálódott sem mint csillapult. A közgondolkodásra, a társadalmi és jogi kultúrára éppúgy kihatással voltak az ideológiai jellegű, a korszellemből is levezethető szélsőségek, mint a reális gazdasági folyamatok eredményeként előálló társadalmi következmények, melyeket az államilag irányított és kezelt szociálpolitikának kellett volna mederbe csatornáznia egy ideálisnak nevezhető közjó nevében és érdekében. Azért erről és ilyen mélységű átgondolt és megfontolt társadalompolitikáról nem beszélhetünk a Bethlen-kormányzat idején és csak a reformnemzedék térnyerését követően bontakozik ki nagyobb lendülettel a szociális kérdések törvényhozás útján történő kezelése. Itt viszont az lesz a megoldási utak keresésének fő iránya, hogy az antiszemitizmusra a zsidókérdésre és egész életnyilvánítási szféráikra úgy tekintenek, mint a társadalmi egyenlőtlenségek megoldási kulcsára, mellyel a gazdasági életben is végrehajtható az „örségváltás”, újraoszthatónak tűnt egy óriási vagyontömeg, mellyel csak egyetlen „icipici

⁸⁰ A zsidóság gyors térfoglalása magyarázható (lenne) a tömegesen betelepülők oldaláról is. Nevezetesen, hogy a zsidóság már kialakult, kipróbált és bevált alkalmazkodóképességével igen gyakran felmérte elfoglalható pozícióit, különbséget téve a gyorsan és kevés ellenállásba ütköző és a lassabb térnyerést lehetővé tevő között. Ebből a feltételezésből kiindulva lehetett stratégiát kidolgozni a gazdasági élet irányítása megszervezésére.

A kis- és középnemesség dzsentryvé válása, a főnemesség hitbizományai lehetővé tették a mezőgazdaságba történő behatolást (tul. szerzés, bérlet és/vagy haszonbérlet) is.

Ez az irányvonal a XX. század harmincas évek közepéig szinte változatlan maradt.

A zsidótörvények ezt a „berendezkedést” kívánták megbontani majd egyre gyorsabb ütemben felszámolni, tekintet nélkül a formális jogegyenlőségre.

problémájuk” akadt, de ezt gondolták „megoldókulcsnak”: az idegenfajúsághoz tartozás, a zsidóság mint lét, akiktől el kell venni a magántulajdonukat ezen jogcímekre alapozva.

Ez volt a leginkább hangoztatott érvelés. Volt azonban egy másik, kevesebb figyelemre méltatott törekvés is, melyet Szabó Dezső már 1920 előtt, de utána is, haláláig hangoztatott: a németellenesség. Szabó Dezső korai antiszemitizmusa az értelmiségbe beáramló zsidóságot vette kritika alá, míg a hazai németiségben – szóhasználatában a svábságban – a magyar földek elfoglalóit látta-láttatta. Így került e két társadalmi csoport azonos platformra érvrendszerében: mohók, gátlástalanok, a magyarság javaira törnek, a faji gőg sem áll távol gondolatvilágukból. Szabó Dezső a zsidótörvények elfogadását követően módosított álláspontján és a németellenességet ítélte fontosabbnak, látta, a hitleri Németország nagyobb veszélyt jelent az országra, mint a létében szorongatott zsidóság. A disszimiláció előtérbe kerülését a németiség vonatkozásában tartotta veszélyesebbnek a magyarságra nézve, nem utolsósorban Ady Korrobori írására támaszkodva.

Maga az antiszemitizmus, mint a rasszizmus egyik megnyilvánulási formája, éppen a hozzákapcsolt szociális elgondolásokkal összefüggésben népszerűségnek örvendett a közvélemény egy jelentős szegmensében. Utaltunk fentebb Bibóra, aki a legteljesebb körűen tárta fel a magyarság lelki alkatának torzulását, benne az antiszemitizmussal, s tanulmányunk szűkre szabott keretei között ezek tény- és tárgyyszerű bemutatására törekedtünk, kiegészítve azt az aktív németellenesség kevésbé említett tényezőjével.

Földreform-törekvések, birtokpolitika és szociális következményei az újra megnagyobbodott országban (1938-1944)

A Nagyatádi-féle földbirtokreform bár átmenetileg lecsendesítette a parasztságot, de a házhelyjuttatás előremutató törekvésein túl csak kevésbé felelt meg a paraszti birtoknagyság (üzemméret) kívánt mértékű emelésének. Bethlen még a '30-as évek végén is úgy látta, nincs szükség további földreformra. A falukutatók és a népi írók, az agrárszakemberek és közgazdászok (pl. Matolcsy Mátyás) viszont a Gömbös-kormány hitbizományokról és a hitbizományi kisbirtokokról, valamint a telepítésekről és más földbirtokpolitikai intézkedésekről szóló törvénycikkeiben az agrárreform továbbvitelének lehetőségét látták megvalósulni. De lényegi elmozdulást a birtokmegoszlásban még így se váltottak ki. Most is a házhelyjuttatások tekinthetők ez alól kivételnek.

Közvéleménykutatás: a közvélemény vizsgálata

A Horváth Barna professzor vezette kutatás Kolozsvárott és Szegeden 1941 október-november folyamán

A kolozsvári m. kir. Ferenc József-tudományegyetem az Acta Juridico-Politica sorozat 8. köteteként 1942-ben jelentette meg a 360 kérdést feldolgozó kiadványt Horvát professzor munkatársa, Buday Árpád a Társadalomtudomány 1943. évi számában (a 344-346. oldalon) rövid értékelő könyvértékelést közölt a kutatás eredményeiről.

Az előzetesen összeállított kérdőíveket „a szabadegyetemi előadások tipikus közönsége”⁸¹ töltötte ki. Alább ezekből és néhány ma is érdeklődésre számottartó kérdés-válasz relációból közlünk néhányat. A résztvevők körét kitöltés után ellenőrizték nemük, koruk, vallásuk és foglalkozásuk vonatkozásában.

Szegeden 398 fő, Kolozsvárott 200 fő töltötte ki a kérdőívet.

A vallás rovatot 71 fő hagyta üresen. Szegeden katolikus a kérdőívkitöltők majd' kétharmada, Kolozsvárott viszont csak alig több mint egyharmadát tették ki a létszámnak.

Az autonómiára történő komplex megközelítésű (pl. az egyetemre, a városra, régióra és az országos kormányzatra vetítetten) szemléletmód érvényesítésekor az az ember érzése, hogy látenszen ebbe beleérthetőnek gondolják Szegedet a Délvidék, Kolozsvárt Észak-Erdély mint régió székhelyének, központjának.

Az összesen 19 kérdéscsoport nagyon átgondolt és korhoz kötött. Ennek ellenére most a XXI. század harmadik évtizede elején ugyanúgy vita van Tisza Istvánról (IV. kérdéscsoport), hogy „Van-e erdélyi szellem?” (VII. kérdéscsoport) és megállja a helyét – más összefüggésben - a „Válságlélektan” (XV. kérdéskör) is (akkor: békeidők - háborús viszonyok; most: normális életviszonyok - járványhelyzet, bezártság, korlátozások).

A jogi kultúra anomáliái az 1940-es évek első felében

A Horthy-rendszer országgyarapító területvisszacsatolásai az akkori magyar társadalom döntő többségének támogatása mellett valósultak meg. Kívülről úgy tűnt, ez a nemzeti egységet, a nemzetpolitikát, a két évtizeden át súlykolt keresztény-nemzeti-fajvédő gondolatot fogja a kultúrfőlény mentén a sikeres revízió ígézetében végképp megszilárdítani és megkérdőjelezhetetlenné tenni. De nem ez és nem így történt. Ha a jogi kultúra alkotóelemei felé fordítjuk ismételten figyelmünket, arra a belátásra juthatunk, hogy a jogtudatot ne egyszerűen csak egyik alkotóelemének tekintsük, hanem pszichológiai értelemben olyannak, amely nemcsak tudatformáló, hanem tudatdeformáló hatásmechanizmust is megjeleníthet majd más összefüggések hatására meg is testesíthet. A gondolat hatalma látszólag végtelen, de tárgyra irányultsága, ha az az objektív valóságot veszi célba, csak konkrét lehet.

A jogtudat az egyén társadalmilag determinált viszonyrendszere, mely a kulturális kontextuson keresztül nyeri el tartalmát, aktív és passzív hatásmechanizmusok eredőjeként

⁸¹ Horváth, Barna: A közvélemény vizsgálata. Horváth (1942)

A Magyar Társadalomtudományi Társulat támogatásával
Universitas Francisco-Josephina Kolozsvár
Acta Juridico-Politica 8
Kolozsvár, 1942 159.

A vizsgálati anyagból összeállított táblázatokból az általunk fontosabbnak ítélteteket a Mellékletbe applikáltuk.
Buday Árpád: Horváth Barna: A közvélemény vizsgálata Könyvismertetés Társadalomtudomány XXIII. évf.
1943 344-346.

érzelmi és értelmi tevékenységre, önmaga és környezete „működése” irányítására, elviselésére és befolyásolására is hatással lehet.

A jogtudat alakításának terepét a társadalomtudományok adják. Tanulmányunkban ezt oly módon próbáltuk körülírni, hogy a történelmi rész, a rendies magyar társadalom leírására a „fent és a lent” világot: az állami jogszolgáltatást és a jogi népszokásokat, azaz a jog nyelvét használtuk kifejezési módként.

1848, de még inkább 1867 és a korábbi századforduló magával hozta a polgári társadalom – sok tekintetben felemás – kialakulását és megerősödését. Csakhogy e polgári társadalom már merőben más nyelven, a kultúra nyelvén beszél, érteti és fogadtatja el magát. Ennek következménye: a társadalmi jelenségek „más szemmel nézése” a jogszociológia segítségével. A jogtudomány másik sikeres válaszképzése a jogbölcselet korszakához igazodásában érhető tetten. De 1920 után Trianon következményeként is a jog helyébe nemzeti tudományként a történelem és az irodalomtörténet került.

Klebelsberg, Kornis, Hóman és Szekfü (valamint Szabó Dezső) a Horthy-rendszer kezdetétől meghatározó befolyással rendelkeztek, melyet a szélsőjobb új ideológiái a 30-as években egyre gyorsuló ütemben erodáltak és magát az elfogadott, addig konszenzusosnak tartott szabadságjogokat is megkérdőjelezték.

A közgondolkodás, a jogi kultúra és alkotóelemei, az eltorzult magyar alkatban e torzulás elszenvedői és hordozói lettek.

1944 egyszerre volt záró és nyitó szakasz: A Horthy-rendszert magával rántotta a háború: káoszról született és káoszban végződött. Nemcsak a rendszer volt menthetetlen, elfogytak azok az „arcok” is, akik szalonképességet kölcsönözhetek volna neki.

A harmadik pont végén tett ígéretünknek megfelelően álláspontunk szerint: a Horthy-rendszer helyébe lépő új semmiképp se a Szálasi-rezsim, hanem az 1944 decemberében nyilvánosság elé lépő Szegeden majd Debrecenben szervezkedő Magyar Nemzeti Függetlenségi Front lett.

Összegzés és kitekintés

Tanulmányunk tematikája zárásaként arra próbálunk válaszokat keresni, milyen kérdéskörök sikerült a Horthy-rendszernek – önerőből vagy külső segítséggel, átmenetileg vagy végleg – kezelnie, megoldania illetve melyek tolódtak és torlódtak át az 1945 utáni időszakra. Az 1989/90-es rendszerváltás, majd a 2010-től folytatott iránymódosítás sok szempontból más megvilágításba helyezi azokat a törekvéseket, intézkedéseket, nyomásgyakorlásokat, amelyeket a kétségtelenül elsöpört és megbuktatott Horthy-rendszer helyébe megalkottak.

A jogi kultúra úgy is, mint a társadalmi kultúra része, alkotóelemein keresztül az új rendszer(ek) irányába is közvetítette a folyamatosságot a politikai megszakítottság ellenére.

Ráadásul a vezető réteg egy nem jelentéktelen hányada a múltból „átmentett” második vonalhoz volt sorolható.

A jogi kultúra szerkezeti elemei bemutatásánál azért törekedtünk a lassú és folyamatos változásokat kiemelni, mert jöhetnek bármilyen sorsfordító események, az időkerék legfeljebb csak kiköppen, de „a Föld fog sarkából kidőlni” típusú azonnali és teljeskörű diszkontinuitás csak átmenetileg képes a fősodort jelentő trendvonalat eltéríteni.

A Horthy-korszakon és kormányain átívelő problémákat tanulmányunk vonatkozó fejezeteiben (pl. VI., VII.) nevesítettük és több-kevesebb részletességgel főtárgyunk keretei közé illesztettük. Attól függően, hogy a '20-as vagy '30-as, esetleg a '40-es évek álltak elemzésünk előterében, úgy változott a problémák súlya és sorrendje.

A legfontosabb kérdés a társadalom legnépesebb részét, a parasztságot érintette: a földreform ügye. Álláspontunk kifejtése során rámutattunk a Nagyatádi-féle földreform hiátusaira, a birtokpolitikaként végrehajtott hitbizományi örökbirtok-minta meddő voltára, ugyanakkor a telepítések – az országrész-visszacsatolások nyomán – nagyobb rész sikerrel kecsegtettek. Ezzel kapcsolódik össze a revíziós politika is, mely 1944-ig járható útnak tűnt. 1945 után szükséges volt és lett földreform, de a revízió kérdését nyíltan már nem lehetett hirdetni. Legkésőbb 1947. február 20-án a párizsi béke ezt ad acta tette. A jogi kultúra jogtudati eleme ezen része – a kultúrfőlény gondolattal együtt – a feledés irányába mozdult el.

Az oktatásügyre és az új népi értelmiség megteremtésére irányuló lépésekre mondhatjuk leginkább, hogy ennek kezdeti lépései még a klebelsbergi-kornisi kultuskormányzatban vették kezdetüket.

Az antiszemitizmus és a szociális kérdéseket (a modern értelemben vett szociálpolitikát) érdemes együttesen nézni és tárgyalni. A Horthy-rendszerben a szociális kérdések forszírozott megoldási módjának a zsidóság, életviszonyaiban történő visszaszorítása, s ezzel egyidejűleg – redistributív módon – a társadalom más rétegei közötti egyenlőtlen szétterítése számított. A szabályozások kereteit a jogalkotás biztosította. A jogtalanság joga került előtérbe. 1945 után a magát demokratikusnak tételező rendszer ugyanúgy követett el kirívó jogtalanságokat, kollektív büntetést alkalmazott egyediesítés helyett a politika nevében és érdekében. Itt is érvényesült a rómaiak óta (pax Romana) ismert tétel: a jog mindig az, ami a győztes joga.

Az antiszemitizmus elválasztódott a szociálpolitikától, de nem szűnt meg. Bibó István elemzéseivel kiutat mutatott és a közgondolkodásban, a társadalmi – és benne a jogi – kultúrában átértékelődési folyamat indult meg. A jogtudat belső szerkezete változásaival demokratikusabbá, nyitottabbá vált.

A 2010-es évektől a populizmus előretörésével ez a folyamat lelassulni látszik.

Revízió alatt mostanság az elmúlt 50 év történelemszemléletének újragondolását értik. A múltról és összefüggéseiről helye van a párbeszédnek, adott esetben az átértékelésnek, csak az új álláspont mindig objektíve igaz legyen és tényekkel, adatokkal alátámasztható.

Úgy véljük, két emberöltővel a hátunk mögött már reális kép nyújtható és továbbra is sok szempontból láttatható a Horthy-korszak. Mi ehhez kívántuk hozzátenni a magunk látásmódját ezzel a tanulmánnyal.